

Pazolini 2

Dragi Đenarijelo

Pedagoška rasprava

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

Pier Paolo Pasolini
DRAGI ĐENARIJELO
1975.

P. P. Pasolini, „I giovani infelici“ (1975), *Lettere Luterane*, Einaudi,
Torino, 1976. „Gennariello“, *Il Mondo*, 1975.

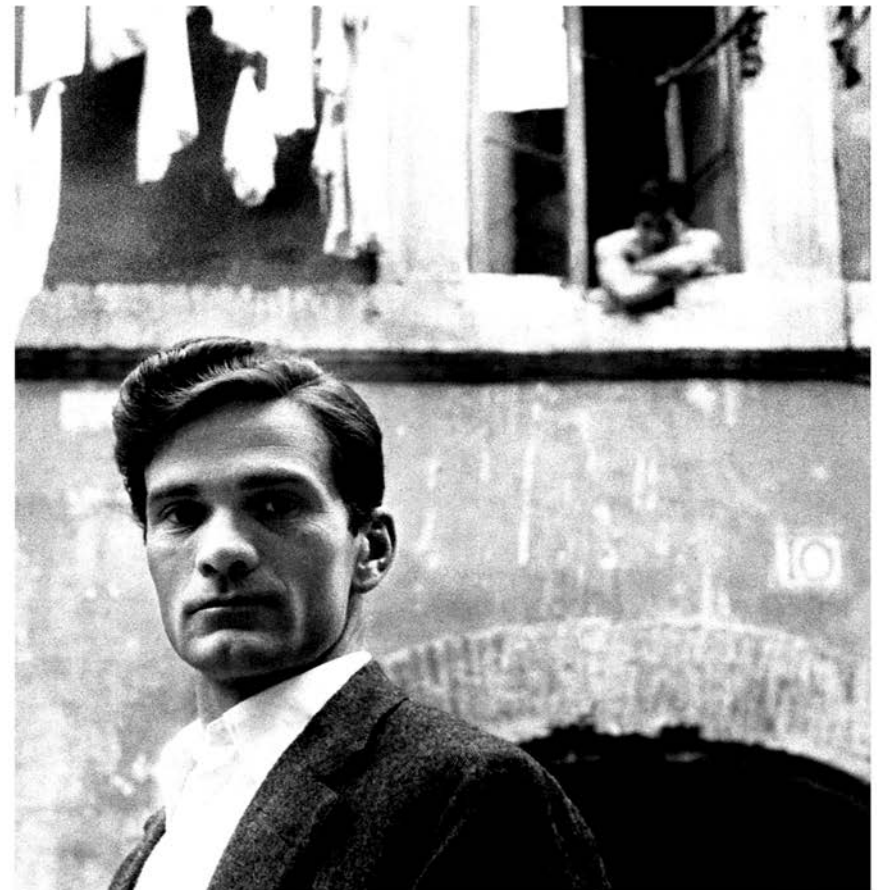
Preveo: Aleksa Golijanin, 2014.

aleksa.golijanin@gmail.com

<http://anarhija-blok45.net1zen.com>

ZAJEDNIČKA ARHIVA

<http://anarhisticka-biblioteka.net>

Drugi deo
Dragi Denarijelo

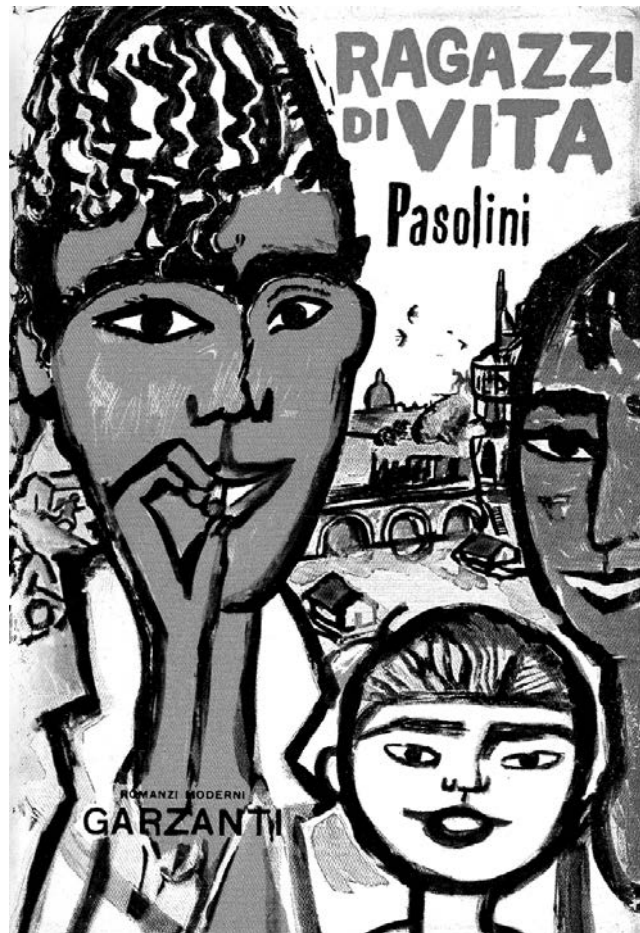

Uccellacci e uccellini, 1966.

Čovek od kulture, dragi Denarijelo, može biti samo ili daleko ispred ili daleko iza svog vremena (ili oboje u istom mah; kao u mom slučaju).

Denarijelo, „Naša nemoć pred pedagoškim jezikom stvari“,
1975, str. 26.

Nesrećna omladina

Nesrećna omladina 5

Đenarijelo: pedagoška rasprava 11

Jedna od najmisterioznijih tema grčkog tragičnog pozorišta jeste predodređenost sinova da plaćaju za grehe svojih očeva.

Nije važno da li su sinovi dobri, nevini, pobožni; ako su njihovi oče- vi zgrešili, sinovi moraju biti kažnjeni.

Za hor – demokratski hor – koji sebe smatra čuvarom te istine, koji je objavljuje bez obrazloženja i bez primera, to je nešto sasvim prirodno.

Priznajem da sam u toj temi grčkog pozorišta uvek video nešto stra- no mojim saznanjima, nešto što se dešava „negde drugde“ i „u drugom vremenu“. Pomalo sholastički naivno, smatrao sam da je ta tema ap- surdna i da je i sama naivna, „antropološki“ naivna.

Ali, onda je u mom životu nastupio trenutak kada sam shvatio da i ja neizbežno pripadam generaciji očeva. Neizbežno, zato što se sinovi nisu samo rodili i odrasli već i dostigli doba razumnosti, tako da njihova sudbina neminovno postaje ono što i mora biti, kada stupe u redove odraslih.

Poslednjih nekoliko godina, dugo sam posmatrao tu decu. Na kraju, moj sud, koji i meni samom deluje nepravedno i nemilosrdno, jeste osuda. Pokušavao sam da razumem, pretvarao se da ne razumem, po- zivao se na izuzetke, uzdao se u neku promenu, gledao na sve istorijski – to jest, s one strane subjektivnog poimanja dobra i zla. Ali, sve je bilo uzalud. Moje *osećanje* je bilo osuđujuće. Osećanja se ne mogu menja- ti. Ona su, zapravo, istorijska. Ono što osećamo je ono pravo (koliko god možda bili neiskreni prema samima sebi). Na kraju – to jest, dan- as, početkom 1975. – moje osećanje je, ponavljam, osuda. Ali, pošto je „osuda“ možda pogrešna reč (koju možda diktira početni osvrt na lingvistički kontekst grčkog pozorišta), pokušaću da je definišem: više nego „osuda“, moje osećanje je „prestanak ljubavi“; prestanak ljubavi, koji, naravno, nije vodio u „mržnju“ već u „osudu“.

Ono što zameram sinovima je nešto uopšteno, ogromno i mračno. Nešto što ne dopire do verbalnog: što se u stvarnosti ispoljava iracionalno, kao „imati osećanje“. Sada, pošto sam – kao idealni otac, istorijski otac – osudio sinove, prirodno je da kao posledicu toga, u određenom smislu, prihvatim ideju o njihovom kažnjavanju.

Po prvi put u životu u stanju sam da, pomoću intimnih i ličnih mehanizama, oslobodim svoju svest od strašne, apstraktne, fatalne neminovnosti atinskog hora, koji „kažnjavanje sinova“ potvrđuje kao nešto prirodno.

Samo što je hor, obdaren drevnom i dubokom mudrošću, dodao da su ono zbog čega se sinovi kažnjavaju „gresi očeva“.

U redu, ne oklevam ni sekunda da to priznam – to jest, da na sebe lično preuzmem te grehe. Ako osuđujem sinove (zbog toga što sam prestao da ih volim) i podrazumevam njihovo kažnjavanje, onda makar ne sumnjam da je to moja krivica. Kao oca. Kao jednog od očeva. Jednog od očeva koji su bili odgovorni, prvo za fašizam, onda za lažno demokratski, klerofašistički režim, i koji su konačno prihvatili novi oblik vlasti, konzumeristički režim, poslednju ruševinu, ruševinu ruševina.

Da li to onda znači da je greh očeva, koji sinovi moraju da plate, „fašizam“, kako u njegovom arhaičnom, tako i u njegovom potpuno novom obliku – novom, bez mogućeg ekvivalenta u prošlosti?

Nalazim da mi je teško da priznam da je to „krivica“. Možda i iz privatnih i subjektivnih razloga. Lično sam oduvek bio antifašista i nikada nisam prihvatio novu vlast, o kojoj je Marks zapravo govorio u *Manifestu*, tako proročki, misleći da govori o kapitalizmu svog vremena. Čini mi se da ima nečeg konformističkog i previše logičnog – to jest, neistorijskog – u poistovećivanju krivice s nečim takvim.

Već osećam svuda oko sebe „zgražavanje sitničara“ – a onda i njihove ucene – zbog onoga što nameravam da kažem. Već čujem njihove argumente: nazadni su, reakcionarni i neprijatelji ljudi svi oni koji ne mogu shvati element novog, svakako dramatičan, koji to novo ne vide u sinovima, koji ne mogu da prihvate da su i oni život. U redu, ali mislim da i ja imam pravo na život, zato što, iako otac, ne mogu da prestanem da budem i sin. Pored toga, život, za mene, može da se ispolji na veoma dobar način, ako, na primer, imam hrabrosti da tim novim sinovima kažem šta zaista *osećam* prema njima. Život se sastoji u neustrašivom

vežbanju razuma – a ne u ispoljavanju predrasuda, naročito ne životnih predrasuda, što je čist kvalunkvizam.¹ Bolje je biti neprijatelj ljudi nego neprijatelj stvarnosti.

Sinovi koji nas okružuju, naročito oni mlađi, maloletnici, skoro bez izuzetka su čudovišta. Njihova fizička pojava je skoro zastrašujuća, a kada nije zastrašujuća, onda je zamorno nesrećna. Grozne dlake, karikature od frizura, bleđ ten, tupi pogledi. To su maske iz neke varvarske inicijacije. Ili maske duboke i nesvesne integracije, koje ne bude sažaljenje.

Pošto su podigli barijere prema očevima, koji su težili da ih potisnu u geto, sinovi su se našli zatvoreni u drugom getu. U najboljem slučaju stoje načičkani na bodljikavoj žici geta i gledaju nas, kao očajni prosjaci, koji traže nešto očima, zato što nemaju hrabrosti ili nisu u stanju da govore. Oni među njima koji nisu ni gori, ni bolji od ostalih (milioni njih), nemaju nikakav izraz: oni su dvosmislenost od krvi i mesa. Pogled im je neuhvatljiv; misli uvek negde drugde; u isti mah imaju previše poštovanja i previše prezira, previše strpljenja ili previše nestrpljenja. Naučili su nešto više od svojih vršnjaka od pre deset ili dvadeset godina, ali nedovoljno. Integracija više nije moralni problem, a pobuna je postala deo koda. U najgorem slučaju su pravi kriminalci. Koliko ima takvih? U stvari, to bi mogli biti svi oni. Nema ulične grupe mladih koja ne bi mogla biti grupa kriminalaca. Oči su im bez sjaja; crte lica su im kopije crta automata, bez ičeg osobenog, što bi im davalo unutrašnji karakter. Stereotipi ih čine podmuklim. Njihovo ćutanje može biti uvod u skrušenu molbu za pomoć (kakvu pomoć?) ili za ubod nožem. Više ne gos-

¹ Qualunquismo; kvalunkvizam, kvalunkvista: kod Pazolinija, u svim tekstovima (u kojima se taj izraz često sreće), sinonim za populistički fetiš „običnog čoveka“ i konformizam. Termin je skovao italijanski novinar i pisac Guglielmo Giannini, 1891–1960, koji je krajem 1944. pokrenuo časopis „L'uomo qualunque“ (Obični čovek), a zatim osnovao pokret Fronte dell'uomo qualunque (Front običnih ljudi), aktivan do 1949. Časopis i Front su, deklarativno, bili protiv „partijske politike“ („partitokratije“, još jedan Đaninijev izum), koja zanemaruje prave interese ljudi. Platforma Fronta bila je monarhistička i izrazito antikomunistička, a njegova populistička i navodno „apolitična“ retorika privlačila je i bivše fašiste, koji nisu otvoreno izražavali svoja uverenja. Suprotstavljao se koaliciji svih antifašističkih snaga, zbog učešća komunista, a kada su demohrišćani izbacili komuniste iz koalicije, članstvo i simpatizeri pokreta postepeno su se utopili u demohrišćansko glasačko telo.

podare svojim postupcima, u stvari, reklo bi se, svojim mišićima. Ne uviđaju razliku između uzroka i posledice. Regresirali su – iza privida boljeg obrazovanja i višeg životnog standarda – u primitivnu sirovost. Ako s jedne strane govore bolje – to jest, ako su usvojili degradiranu, prosečnu verziju italijanskog – s druge su skoro afatični: govore starim, nerazumljivim dijalektima ili prosto čute, povremeno ispuštajući grlene uzvike i druge krike, po pravilu opscene. Ne znaju da se osmehnu ili smeju. Znajuu samo da se keze i kikoću. U toj ogromnoj masi, tipičnoj pre svega (i još jednom!) za bespomoćni centar i jug Italije, postoji i elita plemenitih, u koju, naravno, spadaju i deca mojih čitalaca. Ali, ti čitaoci valjda neće reći kako su njihova deca srećna (neinhibirana i nezavisna, kao što veruju i uporno ponavljaju neki imbecilni novinari, koji se ponašaju kao fašistički dopisnici iz nekog koncentracionog logora). Lažna tolerancija je, u masi muškaraca, donela i veću važnost devojkama. One lično su, uglavnom bolje: najzad, živele su u vreme tenzija, oslobođenja, dostignuća (iako iluzornih). Ali, u ukupnoj slici, njihova funkcija na kraju postaje regresivna. Naime, „poklonjena“ sloboda ne može da nadjača njihovu prastaru naviku potčinjavanja pravilima.

Naravno: grupe obrazovanih mladih ljudi (uzgred, kojih danas ima mnogo više nego ranije) deluju nam tako neodoljivo upravo zato što su tako potresne. Zbog okolnosti koje su za velike mase ljudi sve do sada bile samo negativne, i to grozno negativne, oni su napredniji, prefinjeniji i obavešteniji od mladih iz sličnih grupa od pre deset ili dvadeset godina. Ali, šta mogu da urade sa svojom prefinjenošću i kulturom?

Prema tome, sinovi koje vidimo oko sebe su „kažnjeni“ sinovi – danas kažnjeni svojom nesrećom, a sutra ko zna kakvim hekatombama² (to je moje neodoljivo *osećanje*).

Ali, ti sinovi su kažnjeni zbog naših grehova, to jest, zbog grehova svojih očeva. Da li je to pošteno? To je pitanje koje, prema dominantnom motivu grčkog teatra, za modernog čitaoca zapravo ostaje bez odgovora.

U stvari, da, pošteno je. Savremeni čitalac je prošao kroz iskustvo koje mu je konačno i tragično učinilo pojmljivim stav demokratskog

² Hekatomba (*gr.*, ἑκατόμβη): pokolj, masovno žrtvovanje, masovna stradanja. U antičkoj Grčkoj, žrtvovanje 100 volova ili bikova (kod Homera, žrtvovanje 12 do 100 grla stoke).

hora drevnih Atinjana, koji mu je izgledao tako slepo iracionalan i okrutan: da sinovi moraju platiti za grehe svojih očeva. I zaista, sinovi koji se nisu oslobodili grehova svojih očeva su nesrećni – a nema jasnijeg i težeg znaka krivice od nesreće. Bilo bi suviše lako, i u istorijskom i političkom smislu nemoralno, kada bi se za sinove potražilo opravdanje – za ono što je u njima ružno, odbojno, neljudsko – u činjenici da su očevi ti koji su zgrešili. Negativno roditeljsko nasleđe može da objasni pola toga, ali ona druga polovina je njihova odgovornost. To nisu nevinna deca. Tijest³ je kriv, ali kriva su i njegova deca. I zato moraju biti kažnjena i za onu polovinu krivice drugih, od koje nisu bili u stanju da se oslobode.

Ipak, ostaje pitanje u čemu se zapravo sastoji „krivica“ očeva.

U stvari, to je ono najvažnije. I utoliko važnije što je samo neki veoma težak greh mogao da sinove dovede u tako strašno stanje i izazove njihovo zversko kažnjavanje. To je možda najveći greh koji su očevi ikada počinili, u celoj ljudskoj istoriji. A svi mi smo ti očevi. To nam izgleda neverovatno.

Kao što sam rekao, moramo se otarasiti ideje da se taj greh može poistovetiti sa fašizmom, starim ili novim, to jest, sa efektivnom vlašću kapitalizma. Deca koja se danas tako okrutno kažnjavaju samim svojim načinom života (a sutra, sigurno, nećim još objektivnijim i strašnjim) *jesu* i deca antifašista i komunista.

Prema tome, fašisti i antifašisti, gazde i revolucionari, dele isti greh. Sve do sada, kada bismo govorili o očevima i deci, svi mi smo uvek, s nesvesnim rasizmom, mislili na očeve i sinove *buržoazije*.

Istorija je bila *njihova* istorija.

Narod je, po meni, imao odvojenu istoriju, onu arhaičnu, u kojoj su sinovi – kao što nas podučava antropologija drevnih kultura – prosto reinkarnirali i duplirali očeve.

Danas se sve promenilo: kada govorimo o očevima i sinovima, pod očevima i dalje podrazumevao one *buržoaske*, a pod sinovima i one *buržoaske* i one *proleterske*. Apokaliptična slika mladih koju sam malopre skicirao, uključuje i buržoaziju i proletarijat.

Te dve istorije su se onda pomešale: to se dogodilo po prvi put u istoriji.

³ Tijest, lik iz grčke mitologije, koji je na prevaru postao kralj Mikene.

To ujedinjenje se odigralo pod znakom i po volji konzumerističkog društva – „razvoja“. Ne može se reći kako su se antifašisti generalno, a komunisti posebno, zaista protivili takvom ujedinjenju, totalitarnom po karakteru – po prvi put istinski totalitarnom – iako njegova represivnost nije ona stara, policijska (ako se uopšte može reći da se ona danas oslanja na lažnu popustljivost).

Prema tome, greh očeva nije samo nasilje vlasti, fašizam. On se sastoji i u sledećem: prvo, u tome što smo iz svoje svesti, mi, antifašisti, potisnuli stari fašizam, u činjenici da smo se suviše lako oslobodili svoje duboke bliskosti s njim (Panella)⁴ (utoliko što smo fašiste smatrali za svoju „kretensku braću“, kako je Sforcinu frazu zabeležio Fortini);⁵ drugo, iznad svega, u prihvatanju (utoliko težem što je bilo podsvesno) degradirajućeg nasilja onog pravog, neizmernog genocida novog fašizma.

Zašto imamo to saučesništvo sa starim fašizmom i pristanak na novi fašizam?

Zato što – i u tome je srž problema – to dvoje, iskreno ili neiskreno, povezuje ista ideja vodilja: da je najveće zlo na svetu siromaštvo i da se kultura siromašnih klasa zato mora zameniti kulturom vladajuće klase.

Drugim rečima, za našu krivicu, kao očeva, može se reći da se sastoji u sledećem: *u našem verovanju da nema, niti može biti, neke druge istorije osim one buržoaske.*

Pier Paolo Pasolini, „I giovani infelici“ (1975), *Lettere Luterane*, Einaudi, Torino, 1976. P. P. Pasolini, „Unhappy Youths“, *Lutheran Letters*, Carcanet New Press, 1983 (1987), str. 11–16.

⁴ Marco (Giancinto) Panella (1930), italijanski političar, osnivač Radikalne partije (Partito radicale).

⁵ Franco Fortini (Franco Lattes, 1917–1994), italijanski pisac i prevodilac, marksista, jedno vreme saradivao sa Pazolinijem. Nejasno je na koju „Sforcinu (Sforza) frazu“ Pazolini misli.

Đenarijelo

Pedagoška rasprava

Kako te zamišljam — Kako ti sigurno zamišljaš mene — Još nešto o tvom učitelju — Kako ćemo razgovarati — Plan rada — Prva lekcija, koju mi je održala jedna zavesa — Naša nemoć pred pedagoškim jezikom stvari — Mi smo jedno drugom stranci, kažu šoljice za čaj — Kako se promenio jezik stvari — Bolonja, konzumeristički i komunistički grad — Momci su dvostruko veći konformisti — Živi su, ali trebalo bi da su mrtvi — Tako smo lepi, budimo onda prljavi — Madone više ne liju suze

KAKO TE ZAMIŠLJAM

Pošto je ova pedagoška rasprava, koja stiže u nastavcima – uz, naravno, rizik od žrtvovanja aktuelnosti, zarad progresivnog ostvarivanja planiranog programa – namenjena tebi, biće dobro ako prvo opišem kako te zamišljam.

To je veoma važno zato što uvek treba pričati i delovati u konkretnim okvirima.

Kao što tvoje ime odmah sugeriše, ti si Napolitanac. I pošto se to pitanje odmah nameće, pre nego što nastavim s tvojim opisom, objasniću u par reči zašto sam hteo da budeš Napolitanac.

Ovo pišem početkom 1975: iako je prošlo već neko vreme od kada sam poslednji put bio u Napulju, Napolitanci su za mene i dalje kategorija osoba koja je u isti mah konkretna i ideološki simpatična. Oni se, tokom ovih poslednjih godina – ili, konkretno, tokom poslednje decenije – nisu bitno promenili. Bili su uvek isti Napolitanci, tokom cele istorije. A to mi je veoma važno, iako znam da bih zbog toga mogao budem optužen za najstrašnije stvari ili čak proglašen za izdajnika, otpadnika, ništariju. Ali, šta ja tu mogu? Više volim siromaštvo Napolitanaca nego prosperitet italijanske republike; više volim neznanje Napolitanaca nego škole italijanske republike; i više volim male scene, iako pomalo naturali-

stičke, koje se još uvek mogu videti u napolitanskim udžericama (*bassi*), nego prizore sa televizije italijanske republike. Napolitance doživljam kao vrlo bliske, zato što smo prosto dužni da razumemo jedni druge. Prema njima nemam nikakvih fizičkih rezervi, zato što ih ni oni, u svojoj nevinosti, nemaju prema meni. S Napolitancima imam osećaj da mogu da im prenesem nešto, zato što oni znaju da mi time što mi poklanjaju pažnju čine uslugu. Stoga je razmena znanja s njima potpuno prirodna. Nekom Napolitancu prosto mogu da kažem ono što znam, zato što je način na koji vidim njegovu znanje pun skoro mističnog poštovanja, ali i radosti i naklonosti. Smatram i da prevara može biti razmena znanja. Jednog dana sam primetio da mi jedan Napolitanac, usred izliva naklonosti, izvlači novčanik iz džepa; skrenuo sam mu pažnju na to i naša se uzajamna naklonost samo povećala.

Mogao bih da ovako ispišem cele stranice i tako svoju raspravu pretvorim u razmatranje odnosa nekog pripadnika srednje klase sa severa Italije prema Napolitancima. Ali, sada odustajem od toga i okrećem se tebi.

Pre svega, ti si, i moraš biti, veoma lep. Možda ne u uobičajenom smislu. Sitnije si građe i čak pomalo mršav; na licu već nosiš crte koje će ga s godinama neizbežno pretvoriti u masku. Ali, oči ti moraju biti crne i blistave; usta malo veća; lice pravilno, a kosa ti mora biti kratka, do vrata i obavezno iza ušiju; mogu lako da dopustim da ti se iznad čela izvija jedna lep pramen, malo duži, ratoboran, možda malo preneglašen i smešan. Ne bi mi smetalo ni ako si pomalo sportski tip i, samim tim, vitkog struka i snažnih nogu (kad smo već kod sporta, voleo bih da te privlači fudbal, zato što bismo onda mogli da s vremena na vreme odigramo neku utakmicu). Sve to – sve to što se tiče tvog tela, to mora biti jasno – u tvom slučaju nema nikakvu praktičnu ili sračunatu svrhu; to je čisto estetska zamisao, s kojom se osećam opuštenije. Da to odmah raščistimo: da si ružan, zaista ružan, opet bi bilo isto, sve dok si prijatna, normalno inteligentna i srdačna soba, kao što inače jesi. U tom slučaju, dovoljno je da ti se oči smeju; isto bi bilo i da nisi Đenarijelo nego Konketina (žensko ime).

Neko će pomisliti da dečak koga opisujem mora biti neko čudo. Ali, ti samo dečko iz srednje klase, to jest, učenik prvog ili drugog razreda gimnazije. Mogao bih da dopustim da je reč o čudu da si iz Milana, Firence ili čak Rima. Ali, činjenica da si Napolitanac, makar i iz srednje klase, ne

dopušta ništa drugo osim da budeš lep iznutra. Napulj je i dalje poslednja plebejska metropola, poslednje veliko selo (s kulturnom tradicijom, koja, povrh svega, nije strogo italijanska); ta opšta i istorijska crta izjednačava sve društvene klase u fizičkom i intelektualnom smislu. Vitalnost je uvek izvor ljubavi i naklonosti. U Napulju su i neki siromašak i neki dečak iz srednje klase puni vitalnosti.

I tako sam te izabrao, kao što si izabrao mene. Jednaki smo. Razmenjujemo naklonost. Naravno, ako ovo budu čitali drugi, moj pedagoški tekst biće laž, zato što nema tebe: nema tvojih reči, tvog glasa, tvog osmeha. Utoliko gore po čitaoca koji ne može da te zamisli. Ako nisi čudo, onda si izuzetak, to je sigurno. Možda čak i za Napulj, u kojem su mnogi tvoji vršnjaci samo prljavi fašisti. Ali, koga sam drugog mogao da pronađem, da bih ovaj svoj tekst učinio posebnim, makar samo u književnom smislu?

Paragrafo primo: come ti immagino, 6. mart 1975.

KAKO TI SIGURNO ZAMIŠLJAŠ MENE

Mogao bih da ti kažem mnogo toga, Đenarijelo, što bi trebalo da znaš o svom učitelju. Ne želim da pravim spisak detalja, koji će ionako izaći na videlo, malo pomalo, kako se ukaže prilika (naša pedagoška rasprava će u stvari biti puna zagrada i digresija: kad god se u vestima pojavi nešto dovoljno hitno i značajno da bismo prekinuli našu raspravu, mi ćemo je prekinuti).

Hteo bih da izdvojim jednu stvar: naime, ono što pričaju drugi ljudi, na osnovu čega već znaš nešto o meni. Ono što znaš o meni od drugih ljudi, moglo bi se eufemistički sažeti na sledeći način: „pisac-režiser, o kojem se mnogo raspravlja i vrlo problematičan“, „ne baš ortodokсни komunista, koji zarađuje na filmu“ i „loša sorta, pomalo kao D'Anuncio“.

Neću sada ulaziti u polemiku s tim delićima informacija koje su, u dirljivom saglasju, došle to tebe od jedne fašističke dame i jedne mlade osobe iz vanparlamentarnog pokreta, od jednog levičarskog intelektualca i jednog svodnika.

Znam da ovo zvuči pomalo kvalunkvistički. Ali, upamti: ne smeš se plašiti ničega, a pre svega se ne smeš plašiti negativnih opisa, koji mogu biti beskrajno iskrivljeni.

Svi Italijani mogu da govore jedni drugima da su „fašisti“, zato svi imaju neke fašističke crte, koje se, kao što ćemo videti, mogu objasniti istorijski, izostankom liberalne ili buržoaske revolucije; svi Italijani, s još više razloga, mogu da jedni druge nazivaju „katolicima“ ili „klerikalcima“. Najzad, svi Italijani mogu da jedni druge nazivaju „kvalunkvinistima“, u političkom smislu. Upravo to nas zanima u ovom trenutku. Ne zato što smo ti i ja narušili ono što bi se moglo nazvati prećutnim paktom među civilizovanim ljudima, da jedni druge nikada ne nazivaju „fašistima“, „klerikalcima“ ili „kvalunkvistima“ već zato što, ovde i sada, optužujem samog sebe zbog određenog kvalunkvizma.

Šta je to što ja (kao kvalunkvista) vidim kao zajedničko između „jedne fašističke dame, pripadnika vanparlamentarnog pokreta i svodnika“? To je njihova strašna, neiskorenjiva žudnja za konformiranjem.

U našem društvu se često dešava da neki čovek (malograđanin, katolik, čak i potencijalni fašista), svesno ili nesvesno gonjen tom potrebom za konformiranjem, napravi odlučan izbor i postane progresivan, revolucionar, komunista; ali (često se pitamo), s kojim ciljem? Da bi se konačno izmirio s tom potrebom za konformiranjem. On to ne zna, ali činjenica da je smelo prešao na stranu koja zastupa ono što je ispravno i razumno (tu reč koristim u isto vreme u kolokvijalnom i filozofskom smislu) omogućava mu da se nagodi sa starim navikama, u kojima vidi nešto obnovljeno, nešto objektivno. Ali, naravno, to je samo stara žudnja za konformiranjem.

To je ono što se stalno dešavalo tokom ovih trideset postfašističkih, ali ne i antifašističkih godina. Ali, posle 1968, to se samo pogoršalo. Naime, s jedne strane, ono što bismo mogli nazvati zvaničnim, državnim, „sistemskim“ konformizmom, preraslo je u neizmerno veći konformizam od kada je vlast postala konzumeristička i, samim tim, neizmerno efikasnija u nametanju svoje volje od bilo koje prethodne vlasti na svetu. Ubeđivanje da se sledi „hedonističko“ shvatanje života (i da se, shodno tome, bude dobar potrošač) čini smešnim svaki autoritarni pokušaj ubeđivanja: na primer, da se sledi neko religiozno ili moralističko shvatanje života.

S druge strane, velike mase radnika i progresivne elite ostale su izolovane u svetu te nove vlasti. Ta izolacija je, opet, s jedne strane, sačuvala u njima određenu jasnoću i higijenu, kako mentalnu, tako i moralnu, dok ih je s druge strane učinila konzervativnijim. To je sudbina svih

„ostrva“ (ili „marginalnih oblasti“). Tako se poslednjih godina fosilizirao i konformizam levice, inače stalno prisutan.

Jedno od najtipičnijih opštih mesta levičarskih intelektualaca jeste njihova želja da desakralizuju i (da izmislimo jednu reč) desentimentalizuju život. U slučaju starih progresivnih intelektualaca, to se objašnjava time što su se formirali u klerofašističkom društvu, koje je propovedalo lažnu svetost i lažna osećanja. I zato je njihova reakcija bila ispravna. Ali, nova vlast danas ne nameće tu lažnu svetost i lažna osećanja. Ona je zapravo prva, ponavljam, koja želi da ih se potpuno otarasi, zajedno sa svim njihovim institucijama (vojskom i crkvom, na primer). Zato je polemika protiv svetosti i osećanja, koju vode progresivni intelektualci, koji i dalje drve o starim vrednostima prosvetiteljstva, kao da su one mehanički postale deo humanističkih nauka, beskorisna. Ili je od koristi samo postojećoj vlasti.

Nema nikakve sumnje da ću te tokom ovih lekcija, iz tih razloga, navoditi na svaku moguću desakralizaciju, na gubljenje poštovanja prema svakom institucionalizovanom osećanju. Ali, osnovni cilj mojih lekcija biće da te ubedim da ne zazireš od osećaja za sveto i onih osećanja koje konzumeristički sekularizam oduzima ljudima i tako ih pretvara u ružne i glupe automate, koji obožavaju fetiše.

Paragrafo secondo: come devi immaginarmi, 13. mart 1975.

JOŠ NEŠTO O TVOM UČITELJU

Hteo bih da dodam još nešto onome što sam rekao u poglavlju „Kako ti sigurno zamišljaš mene.“

Mnogo ćemo pričati o seksu, biće to jedna od naših najvažnijih tema, i ja svakako neću propustiti priliku da ti kažem neke istine o tome, čak i neke proste, koje će ipak, kao i obično, skandalizovati italijanske čitaoce, uvek spremne da bezočniku oduzmu reč i potpuno ga ignorišu..

U redu: u tom smislu, ja sam kao crnac u nekom rasističkom društvu, koje sebi dopušta da usvoji duh tolerancije. Drugim rečima, ja sam neko ko se „trpi“.

Kao što znaš, ta tolerancija je uvek i samo nominalna. Ne znam ni za jedan primer prave tolerancije. To je zato što „prava tolerancija“ može da bude samo kontradiktoran pojam. Naime, činjenica da se

nešto „trpi“, isto je što i reći da je „prokleta“. Tolerancija je samo prefinjeniji oblik osude. U stvari, nekome „tolerisanom“ – recimo, crncu koga sam uzeo za primer – može se reći kako može da radi šta hoće, da ima puno pravo da sledi sopstvenu prirodu, da to što pripada manjini ne znači da je inferioran, itd. Ali, njegova „različitosť“ – ili bolje, „zločin što je drugačiji“ – ostaje ista kako u očima onih koji su rešili da ga tolerišu, tako i u očima onih koji su rešili da ga osuđuju. Nijedna većina nikada neće moći da iz svoje svesti izbriše osećaj „različitosťi“ manjina. Taj osećaj je uvek, večno, neizbežno prisutan. Prema tome, crnac će moći – naravno – da bude crnac, da slobodno živi svoju različitosť, čak i izvan – naravno – fizičkog i mentalnog „geta“, na koji je u vreme represije bio ograničen.

Ali, mentalna slika geta ostaje nepobediva. Crnac će biti slobodan, moći će da živi normalno, bez ometanja zbog svoje različitosťi, itd., ali će uvek ostati unutar „mentalnog geta“ i teško njemu ako ga napusti.

On može izaći iz njega samo ako prihvati stavove i mentalitet onih koji žive izvan geta, to jest, većine.

Nijedno njegovo osećanje, gest, reč, ne mogu biti „obojeni“ osobenim iskustvom nekoga ko živi konceptualno zatvoren unutar granica nametnutih nekoj manjini (mentalni geto). On mora da potpuno porekne sebe i da se pretvara kako je njegovo iskustvo nešto normalno, za pripadnika jedne manjine.

Pošto smo ovde uspostavili pedagoški odnos (pre svega, tako što smo utvrdili „šta sam ja za tebe“), ilustrovaću ono što sam rekao, pomalo aforistički, pomoću konkretnog slučaja, koji me se naročito tiče.

Proteklih nekoliko nedelja bio sam u prilici da javno iznesem stavove o dva pitanja: o abortusu⁶ i političkoj neodgovornosti ljudi iz vlasti.

⁶ P. P. Pasolini, „Sono contro laborto (Ja sam protiv abortusa)“, *Scritti corsari*, 1975. Prvi put objavljeno pod naslovom „Il coito, laborto, la falsa tolleranza del potere, il conformismo dei progressisti“ (Koitus, abortus, lažna tolerancija vlasti, konformizam progresivaca“), *Corriere della sera*, 19. I 1975. Pasolini je podržao predlog Radikalne partije o referendumu o legalizaciji abortusa, ali se lično (ne i pravno) izjasnio protiv samog abortusa, zbog, kako je tada napisao, „niza haotičnih, burnih i emocionalnih razloga“. Bio je to njegov pokušaj da to pitanje postavi u etičkim i najširim sociološkim („ekološkim“) okvirima, umesto da se ono razmatra čisto tehnički i „konzumeristički“, odnosno, u kontekstu u kojem se cela sfera „(poklonjenih) ljudskih prava“ oblikuje prema modelu robne potrošnje i „osobe“ shvaćene

Ko je za abortus? Očigledno niko. Treba biti lud da bi se bilo za abortus. Problem nije biti za ili protiv abortusa već za ili protiv njegove legalizacije. Prirodno, ja sam *protiv* abortusa, ne mogu biti *za* nekontrolisani, totalni, fanatični, retorički abortus. Kao da je legalizacija abortusa neka radosna pobeda, koja donosi mir. Zalažem se za opreznu i tešku legalizaciju. Drugim rečima, u okvirima praktične politike, ovog puta delim stav Komunističke partije, pre nego radikala.

Zašto pitanje abortusa izaziva u meni tako snažno osećanje krivice? I to sam jasno rekao. Zato što je abortus problem većine koja na njegov uzrok, snošaj, gleda na takav ontološki način da ga svodi na nešto mehaničko, banalno, irelevantno, na ispad prirodnosti. U tome ima nečeg mračnog, što me duboko vređa. To me postavlja pred jednu zastrašujuću stvarnost (rođen sam i živeo sam u represivnom, klerofašističkom svetu).

Sve to je mom stavu o abortusu dalo određenu „boju“, koja potiče iz mog posebnog i drugačijeg životnog i seksualnog iskustva.

Svi su skočili na mene, kao besni psi, ne zbog onoga što sam rekao (što je, naravno, bilo potpuno razumno) već zbog te „boje“. Besni, glupi, slepi psi. Utoliko besniji, gluplji i zaslepljeniji, jer sam (što je bilo očigledno) tražio njihovu solidarnost i razumevanje. Naime, ne pričam o fašistima. Pričam o „prosvećenima“, „progresivnima“. Pričam o „tolerantnima“. To je dokaz za ono što želim da ti kažem: sve dok „drugačiji“ živi svoju „različitosť“ u tišini, zatvoren u mentalni geto koji mu je određen, sve je u redu; i svima je veoma drago zbog tolerancije koja mu se poklanja. Ali, čim izgovori jednu reč o svom iskustvu „drugačijeg“ ili se usudi da izgovori nešto „obojeno“ vlastitim iskustvom „drugačijeg“, dolazi do eksplozije ubilačkog besa, kao u najmračnijim klerofašističkim danima. Najvulgarnije ismevanje, najgore đačke šale, najsurevije nerazumevanje, bacaju ga u poniženje i sramotu.

I tako, dragi Đenarijelo, buka koja se podigla oko pitanja abortusa može se meriti samo sa apsolutnim mukom o ljudima iz vrha demohrišćanske vlasti. S tim u vezi, neka bude jasno da se ovde neću izjašnjavati o tome na čisto administrativnom nivou, naime, na nivou kostima...

u buržoasko-individualističkom smislu. Kritikovao je „radikale i progresivce“ zbog toga što pitanje abortusa (kao i koitusa i kontracepcije) „svode na slučaj puke praktičnosti; bave se njime u praktičnom duhu. A to je, kao što i oni dobro znaju, *uvek pogrešno*“.

Ali, to je pitanje koje ćemo razmotriti u narednom poglavlju, čija će tema biti jezik.

Paragrafo terzo: ancora sul tuo pedagogo, 20. mart 1975.

KAKO ĆEMO RAZGOVARATI

Prošli put smo rekli kako je velikoj halabuci oko pitanja abortusa odgovarala grobna tišina o problemu nesposobnosti – koja se graniči sa kriminalom – ljudi iz vrha demohrišćanske vlasti. Ili se to pitanje izokretalo u većitu i dosadnu raspravu o lošoj vlasti i vladi u senci, možda sa skrivenim prizivanjem intervencije komunista, to jest, „istorijskog kompromisa“, koji bi samo kodifikovao postojeće stanje.

Znaš, Đenarijelo, mnogi sekularni i demokratski Italijani pridaju sebi veliki značaj zato što osećaju da na neki muževni način žive „unutar“ istorije: oni realistički prihvataju svoju sposobnost da menjaju stvarnost i ljude, potpuno ubeđeni da je to „realističko prihvatanje“ posledica upotrebe razuma.

Ali, ja ne, Đenarijelo. Upamti da ja, kao učitelj, ne verujem u tu istoriju i u taj progres. U svakom slučaju, nije tačno da se uvek ide napred. Vrlo često se dešava da pojedinci i društva nazaduju ili propadaju. U tom slučaju, promena se *ne sme* uzeti zdravo za gotovo; njeno realističko prihvatanje realno postaje manevrisanje osećanjem krivice, da bi se umirila vlastita savest i nastavilo po starom. A to je sušta suprotnost racionalnom procesu, iako često, na planu jezika, može da ima privid racionalne argumentacije.

Nazadovanje i propadanje se ne mogu prihvatiti; čak ni sa ogorčenjem i gnevom, zato su to, suprotno prividu, i u ovom posebnom slučaju, duboko racionalne činjenice. Ono što je potrebno jeste snaga za totalnu kritiku, za potpuno odbacivanje, za očajničku i uzaludnu osudu.

Svako ko realistički prihvata promenu koja je realno nazadovanje i propadanje, time pokazuje da ne voli one koji su najveće žrtve tog nazadovanja i propadanja, ljude od krvi i mesa, koji ga okružuju. S druge strane, svako ko iz sve snage, makar to bilo i sentimentalno, protestuje zbog nazadovanja i propadanja, pokazuje da voli ljude od krvi i mesa. To je ljubav koju na svoju nesreću osećam i koju ću, nadam se, uspeti da ti prenesem.

Najveći krivci, zbog tog nedostatka ljubavi prema ljudima degradiranim lažnim istorijskim progresom, jesu upravo ljudi iz vrha demohrišćanske vlasti.

Ostavimo po strani prvu fazu njihovog režima, koji je očigledno bio nastavak onog fašističkog; sada se nalazimo u drugoj fazi, u kojoj oni i dalje postoje i ponašaju se na stari način, iako vlast kojoj služe više nije ona paleokapitalistička (klerofašistička) već nova vlast konzumerizma (i njene lažne tolerancije). U toj drugoj fazi prisutan je zastrašujući kontinuitet političkih ubistava i kriminala. I to je ono zbog čega su ljudi iz vrha demohrišćanske vlasti, u ovom slučaju, i formalno krivi, i to na osnovu svega tri mogućnosti.

Prvo: vladajući demohrišćani (ili grupa njih) direktno su odgovorni ili su direktno podsticali „strategiju napetosti“ i bombaške napade. Skandal sa SID (Servizio Informazioni Difesa, vojna kontraobaveštajna služba) dovoljno snažno potvrđuje ovu hipotezu. Pored toga, to se može pročitati i između redova nedavnih – i u drugom smislu eksplicitnih – optužbi koje je izneo De Martino.⁷

Drugo: ako, međutim, demohrišćanski lideri nisu znali sve, ili skoro sve, ili dovoljno, ili čak bilo šta o tome, onda je reč o nesposobnjakovićima koji ne primećuju šta im se dešava pod nosom.

Treće: demohrišćanski lideri ipak znaju sve, ili skoro sve, ili mnogo, ili makar nešto o svim tim ubistvima, ali se prave da ne znaju i čute o tome.

U sva tri slučaja, demohrišćanski lideri, koji su tokom svih tih godina bili na vlasti, morali bi da odu, nestanu, da ne kažem nešto gore.

Umesto toga, oni ne samo da su ostali na vlasti nego i *govore*. Sam njihov jezik je postao skandal. U stvari, svaki put kada otvore usta oni prosto ne mogu a da ne slažu: iz neiskrenosti, krivice, straha, lukavosti. Njihov jezik je jezik laži. A pošto je njihova kultura ona trula, forenzička i akademska, čudovišno pomešana s tehnološkom kulturom, konkretan oblik njihovog jezika je čista teratologija.⁸ Čovek ne može da ih sluša. Mora da začepi uši.

⁷ Francesco De Martino (1907–2002), dugogodišnji lider Socijalističke partije Italije (PSI), koji je izneo neke detalje o vezi između SID i fašističkih terorista.

⁸ Nauka o anomalijama u fizičkom razvoju.

Danas je prva dužnost intelektualaca da poduče ljude da ne slušaju lingvističke monstruočnosti vladajućih demohrišćana i da na sav glas, s gađenjem protestuju zbog svake reči koju izgovore. Drugim rečima, dužnost intelektualaca je da odbacuju sve laži kojima se, preko štampe i naročito preko televizije, zatrpava i guši pasivno telo Italije.

Ali, skoro svi intelektualci iz opozicije suštinski prihvataju ono što prihvataju i demohrišćanski šefovi. Njih nimalo ne skandalizuju lingvističke monstruočnosti demohrišćana.

Moj san, dragi Đenarijelo, jeste da u našem pedagoškom odnosu pričamo na napolitanskom. Nažalost, ne znam taj jezik. Zato se oslanjam na italijanski, koji nema nikakve sa jezikom moćnika i njihovih jednako moćnih protivnika. Na italijanski iz one kulturne i humanističke tradicije koja ne zazire od određenog „manirizma“, koji je u odnosu kao što je naš neizbežan.

Završili smo sa uvodnim delom. Sledeći put ću sažeto izložiti plan rada – neku vrstu popisa – a onda ćemo konačno početi sa lekcijama.

Paragrafo quarto: come parleremo, 27. mart 1975.

PLAN RADA

Ovo je, manje ili više, plan rada – sa hiljadu znakova interpunkcije i zagrada, zbog nametljivosti aktuelnih zbivanja, gde ćeš imati pravo da iz mojih slabosti izvučeš neku korist.

Prvih nekoliko poglavlja biće posvećeno tvojim neposrednim „obrazovnim izvorima“. Odmah ćeš pomisliti na svog oca, majku, školu, televiziju. Ali, to nisu oni. Tvoji najneposredniji obrazovni izvori su nemušti, materijalni, objektivni, inertni, prosto prisutni. A ipak ti se obraćaju. Oni imaju svoj vlastiti jezik, koji ti i tvoji vršnjaci umete dobro da dešifrujete. Govorim o predmetima, stvarima, o fizičkim činjenicama koje te okružuju. Suprotno tvojim očekivanjima, o tome ću izneti nekoliko oštrih zapažanja. Taj jezik stvari, prek kojeg si dobio svoje rano obrazovanje, nije uvek neka gnjavaža (izvinjavam se zbog ovog manirizma, u kojem pomalo oponašam „jezik ragacija“).

Posle poglavlja posvećenih pedagoškom jeziku stvari (jeziku robe ili potrošačkih dobara), jedno duže poglavlje knjige posvetiću tvojim vršnjacima, koji su, podsećam te, tvoji pravi vaspitači. Oni su nesvesni

i zato još arogantniji nosioci apsolutno novih vrednosti, koje samo ti i oni živite. Mi – vaši očevi – isključeni smo iz toga. Te vrednosti se u stvari ne mogu ni prevesti na naš jezik. A ipak ću o njima pokušati da ti govorim očinskim jezikom. I zato ću ovde, na pomalo očinski način, očekivati od tebe razumevanje ili radoznalost...

Treći deo ove rasprave biće posvećen tvojim roditeljima: tvojim zvaničnim vaspitačima, ali i nevaspitačima. Kao to ćemo videti, između njihove pedagoške namere i njenog ostvarenja, stoji neizмерно debela dijafragma: tvoj odnos ljubavi i mržnje prema roditeljima. Ukratko, govoriću o onome što se dešava u porodici.

Onda ćemo preći na školu, to jest na onaj organizacioni i kulturni sklop koji te lišava svakog pravog obrazovanja i postavlja pred mene kao nekog sirotog idiota, poniženog, zapravo degradiranog, nesposobnog za razumevanje, zarobljenog u zamci mentalne skučenosti, koja ti, uz sve ostalo, izaziva patnju. Antiškola nije ništa manje needukativna (to jest, polemika protiv škole, koju si pratio i usvojio iz debate iz poslednjih nekoliko godina, koja je u međuvremenu potpuno osiromašila i izgubila svaku uverljivost). Ona od tebe zahteva konformizam ništa manje ponižavajući i okrutniji od onog školskog.

Prvo ću govoriti o tvojim učiteljima iz osnovne škole, a zatim o onima iz srednje: vernim kopijama očeva i majki, pravim autorima tvoje neobrazovanosti. (Ako te je neko od njih ipak naučio nečemu, onda je to mogao da postigne pre svega svojim bićem, a ne govorom. Drugim rečima, svojom ljubavlju ili sposobnošću za ljubav; to znači i da, u nekim slučajevima, neki od tvojih najskromnijih učitelja mogu dolaziti i iz zvanične kulture, a ne samo iz potkulture.)

Peti deo naše rasprave biće posvećen štampi i televiziji, tim zastrašujućim pedagoškim organima, lišenim svake alternative. U tom delu ništa neće moći da obuzda moj bes, koji je bes, kao što vidiš, blage osobe. Ukratko, do petog poglavlja, predmet naše poduke postaće supstanca same pedagogije. Tek na osnovu dugog gledanja unutra, stalni pogledi na spoljašnji svet dobijaju smisao. S druge strane, kao što kaže Bart, u jednom od aforizma iz svoje najnovije, veličanstvene knjige (*Le plaisir du texte*),⁹ moguće je da smo postali „naučni iz nedostatka tana-

⁹ Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, 1973; Rolan Bart, *Zadovoljstvo u tekstu*, Gradina, Niš, 1975.

nosti“. Pokušaću da ne budem naučan, iako možda neću biti dovoljno „tanan“ u bavljenju različitim temama.

Kada završimo s tih pet poglavlja, uslediće pet još važnijih delova, u kojima ću se kretati bez unapred utvrđenih ograničenja, s punom slobodom improvizacije.

Prvi će se baviti seksom, drugi ponašanjem, treći religijom, četvrti politikom, peti umetnošću. U svima će dominirati pragmatični stav. Drugim rečima, davaću ti savete. U zaključku ovog popisa, osećam da između nas dvojice ima jedna tajna. Ura. Sigurno ne mislim da bi neko – makar ne iz mog sveta, sveta takozvane kulture – bio u stanju da makar minimalno uvaži ideju o sastavljanju pedagoške rasprave namenjene nekom dečaku. Neizmerna vulgarnost ih navodi da takvu raspravu zamišljaju i prihvataju samo kao potpuno i savršeno „čitljivo“ časnikanje. U redu: to znači da ćemo ovu raspravu, umesto čudovišnoj senci Rusoa, posvetiti oholjoj senci de Sada.

Progetto dell'opera, 3. april 1975.

PRVA LEKCIJA, KOJU MI JE ODRŽALA JEDNA ZAVESA

Naša prva sećanja su ona vizuelna. U sećanju, život postaje nemi film. Svi nosimo u svesti neku sliku, koja je prva ili jedna od prvih, u našim životima. Ta slika je znak, ili preciznije, lingvistički znak. I ako je taj znak lingvistički, onda on prenosi ili izražava nešto. Navešću ti jedan primer, Denarijelo, koji će ti, kao Napolitancu, možda izgledati egzotičan. Prva slika u mom životu je jedna bela, providna zavesa, koja visi, verujem nepomično, iznad prozora koji gleda na prilično tugaljivi i mračni sokak. Ta zavesa me užasava, ne kao nešto zastrašujuće ili neprijatno, već kao nešto kosmičko. U toj zavesi je sažet i materijalizovan ceo duh kuće u kojoj sam rođen. Bila je to jedna buržoaska kuća u Bolonji. U stvari, slike koje se nadmeću s tom zavesom za hronološko prvenstvo su sledeće: soba sa nišom (u kojoj je spavala moja baka); masivni, stilski nameštaj; kočija na ulici, u koju sam želeo da se popnem. Te slike su za mene manje bolne nego slika zavesa: ali, i u njima je zgrušan element kosmičkog, od kojeg je sačinjen taj malograđanski duh sveta u kojem sam se rodio. Ali, ako je u predmetima i stvarima, čije su mi slike ostale urezane u sećanje, kao neki neizbrisiv san, nataložen

i zgrušan ceo svet „uspomena“, koje pomoću tih slika mogu odmah da prizovem, kao da su ti predmeti i stvari spremišta u kojima je odložen univerzum koji mogu da izvučem i posmatram ga, onda su, u isto vreme, ti predmeti i stvari nešto drugačije od samog spremišta.

To su zapravo lingvistički znaci, koji su mi, iako meni lično evociraju svet buržoaskog detinjstva, u tim prvim trenucima prenosili i nešto objektivno i zahtevali da ih dešifrujem, kao nešto novo i nepoznato. Oni se nisu preklapali sa sadržajem mojih uspomena; njihov sadržaj bio je samo njihov. I on mi je govorio nešto. Njihov govor bio je, dakle, suštinski poučan. Učio me je gde sam se rodio, u kakvom sam svetu živio i, što je najvažnije, kako da mislim o svom rođenju i svom životu. Kao neartikulisani, kruti i nepromenljivi pedagoški diskurs, nje mogao da bude drugačiji, osim, kako to danas kažemo, autoritaran i represivan. Ono što mi je ta zavesa govorila i čemu me je učila nije trpelo (niti trpi) replike. Pored toga, ona nije omogućavala ili dopuštala bilo kakav dijalog ili autodidaktički čin. Zato sam verovao da je ceo svet bio svet kojem me je ta zavesa podučavala: drugim rečima, mislio sam da je ceo svet pristojan, idealistički, tužan i skeptičan, pomalo prostački: ukratko, malograđanski.

Drugi „govori stvari“ umešali su se malo kasnije, a onda i tokom detinjstva i mladosti. Često su ti novi „govori stvari“ (naročito posle ranog detinjstva) protivrečili onim početnim. Video sam rustične predmete u dvorištima siromašnih kuća; video sam nameštaj i pokućstvo koji su bili proleterski i podproleterski; video sam predele koji nisu bili gradski već prigradski ili siromašni ruralni, itd. Ali, koliko je vremena trebalo da prođe, dragi Denarijelo, da bi se nad tim prvim porukama eksplicitno nadvila senka sumnje i da bi one kasnije počele da im eksplicitno protivreče! Tokom mnogih godina njihova represivna snaga i autoritarni duh bili su nepobedivi. Tačno je da sam brzo shvatio da pored mog malograđanskog sveta, tako komično apsolutnog, postoji i drugi svet, tačnije, da postoje drugi svetovi. Ali, još dugo mi je izgledalo da je jedini pravi svet, kojem sam bio podučan preko predmeta, preko fizičke stvarnosti, bio moj svet; ostali su mi izgledali strani, drugačiji, čudni, uznemiravajući i neistiniti.

Obrazovanje koje se nekom dečaku prenosi preko predmeta, preko fizičke stvarnosti – drugim rečima, preko materijalnih fenomena njegovog društvenog položaja – čini tog dečaka telesno onakvim kakav jeste i kakav će biti celog života. Ono što tu treba edukovati jeste nje-

govo telo, kao oblik njegovog duha. Svoj društveni položaj pojedinac prepoznaje preko tela (makar u mom istorijskom iskustvu); zato što je fizički oblikovan tim obrazovanjem, fizičkim obrazovanjem, preko materijalnih stvari koje čine njegov svet.

Ono što mu pričaju roditelji, učitelji i konačno profesori, nadograđuje se, kao kristalizovano, na ono čemu su ga već podučile stvari i dela. Samo se obrazovanje koje će dobiti od svojih vršnjaka može meriti sa onim što su mu preneli stvari i dela – to jest, samo će to obrazovanje biti čisto pragmatično, u apsolutnom i izvornom značenju te reči.

Žurim da dodam, unapred, da je značaj onoga čemu podučava televizija ogroman, zato što ona ne radi ništa drugo osim što nudi niz „primera“ življenja i ponašanja. Iako su najavljivači, voditelji i ostalo ljudsko đubre te vrste, ti koji govore (i to užasno), pravi jezik televizije je jezik stvari; on je savršeno pragmatičan i takođe ne dopušta nikakve prigovore, alternative, otpor.

Izvini zbog ovog zaletanja, ali mogu to sebi da dopustim, zato što se moramo zadržati na jeziku stvari, da bismo shvatili da je ono što je zaista važno ono čemu su te podučile stvari. Osvrnuo sam se na vlastito iskustvo, samo zato da bismo došli do sadašnjeg iskustva – kao što je tvoje – i tako konstatovali, iako prilično blago i idilično, jedan od najstrašnijih generacijskih jazova ikada zabeleženih u istoriji.

La prima lezione me l'ha data una tenda, 10. april 1975.

NAŠA NEMOĆ PRED PEDAGOŠKIM JEZIKOM STVARI

Ništa te ne tera da toliko gledaš stvari kao snimanje nekog filma. Način na koji pisac posmatra neki predeo, urbani ili ruralni, može da isključuje bezbroj stvari, i da iz celine izvlači samo ono što budi neku emociju ili se pokaže korisnim. Pogled reditelja, na isti predeo, može biti samo svesno – skoro kao pravljenje spiska – posmatranje svih stvari koje se u njemu nalaze. I dok je u slučaju pisca stvarima suđeno da postanu reči, to jest, simboli, u izrazu filmskog reditelja stvari ostaju stvari. Prema tome, „znaci“ verbalnog sistema su simbolički i konvecionalni, dok su „znaci“ kinematografskog sistema same stvari, u svojoj materijalnosti i realnosti. One, istina, postaju „znaci“, ali to su „znaci“ koji, da tako kažemo, žive sami za sebe. Sve to je deo jedne nauke – semiologije – koja bi tebi, Đe-

narijelo, morala biti poznata, makar po nazivu ili u njenom popularnom izdanju, ako nameravaš da me pratiš, naročito kada govorim o primarnom jeziku stvari i njegovoj kasnijoj pedagoškoj zloupotrebi.

Ako bih, dakle, otišao u Jemen kao pisac, vratio bih se s potpuno drugačijom predstavom o Jemenu nego da sam tamo otišao kao filmski reditelj. Ne znam šta bi od to dvoje bilo istinitije. Kao pisac, vratio bih se sa idejom – statičnom i uzbudljivom – o zemlji kristalizovanoj u istorijskom srednjovekovnom stanju: s njenim visokim, uskim kućama, s belim kupolama, sa šarama sličnim nekom grubom filigranskom vezu, nagomilanim jednim preko drugih, usred užarene pustinje, tako jasne, da ti može zaseći rožnjaču; i s njenim malim dolinama, tu i tamo, sa selima koja ponavljaju potpuno iste arhitektonske oblike grada, između raštrkanih terasastih polja žita, ječma i niske vinove loze.

Kao filmski reditelj, međutim, video bih usred svega toga „ekspresivno“, užasno prisustvo moderniteta – lepru haotično postavljenih uličnih svetiljki – kućice od betona ili talasastog lima, podignute bez ikakvog smisla, tamo gde su nekada bile gradske zidine – javna zdanja u zastrašujućem arapskom stilu iz dvadesetog veka, itd. I naravno, pogled bi *morao* da mi se zadrži i na drugim stvarima, manjim ili čak sićušnim: na plastičnim predmetima, konzervama, obući i odeći od lošeg pamuka, konzerviranim kruškama (iz Kine), tranzistorima.

Ukratko, video bih koegzistenciju dva semantički različita sveta, sjedinjena u jedan ekspresivni sistem, u stanju vavilonske pometnje.

Moderni deo tog lingvističkog sistema, *meni* bi, naravno, izgledao kao gnusni i ponižavajući poremećaj. Ako ćemo pravo, takav je objektivno i bio, zato što je sve bilo urađeno tako bedno i bez ikakvih rezervi ili oklevanja u odnosu na bezočne spekulantske interese. Jemen je i dalje malo, sićušno tržište za zapadne industrije. Zato je tako prezren i objektivno smešan. Njegovo propadanje deluje prirodno. Činjenica da to zahteva odricanje Jemenaca od samih sebe, za nemačke i italijanske spekulante je nešto savršeno normalno; Jemenci moraju bezrezervno prihvatiti propozicije sopstvenog genocida: kulturnog i fizičkog, iako ne nužno fatalnog, kao i ljudi u koncentracionom logoru.

Ali, vratimo se stvarima. Jezik novih stvari, koji je u Jemenu – kao i u mom detinjstvu – samo nerazgovetno brbljanje, za tebe je, Đenarijelo,

postao artikulisan, logičan i normalan govor; čak i ako te nešto, kao Napolitanca, i dalje *odvaja od njega*.

Ne želim da te uvlačim u svoj estetički greh. Nadam se da će čopor moralista ostati na odstojanju i da neće nagrnuti na tebe sa svojim optužbama, koje – treba i to reći – izvlače iz svojih odvratnih testisa (koji nisu kao tvoji, dečački, ili moji, budući da ih ne brkam sa uvredljivim i vulgarnim duhom Zakona).

Moj esteticizam se ne može odvojiti od moje kulture. Zašto lišavati moju kulturu jednog njenog elementa, makar i lažnog i možda suvišnog? On upotpunjuje celinu. Ne ustručavam se da to kažem, zato što sam se poslednjih godina uverio da siromaštvo i zaostalost uopšte nisu najgore zlo. Svi u tom pogledu grešimo. Moderne stvari, koje je kapitalizam doneo u Jemen, nisu od Jemenaca napravile klonove samo fizički: učinile su ih i nesrećnijim. Imam (svrgnuti vladar), bio je užasan; ali, gnusni konzumerizam koji je ga je zamenio nije ništa manje užasan.

Sve to mi daje pravo da se ne stidim svog „osećaja za lepo“. Čovek od kulture, dragi Đenarijelo, može biti samo ili daleko ispred ili daleko iza svog vremena (ili oboje u isti mah; kao u mom slučaju). Zato ga treba poslušati: zato što u njegovom postojanju, ovde i sada, u njegovim neposrednim postupcima, to jest, u njegovoj sadašnjosti, stvarnost poseduje samo jezik stvari i može se samo iskusiti.

Stvar je u sledećem: moja kultura (sa svojim esteticizmom) navodi me da usvojim kritički stav prema modernim „stvarima“, kao lingvističkim znacima. Tebe, međutim, tvoja kultura navodi da te moderne stvari prihvatiš kao prirodne i da ono čemu te uče upijaš kao nešto apsolutno.

Pokušaću da uništim, ili da makar dovedem u pitanje, ono čemu te uče tvoji roditelji, učitelji, televizija, novine i, iznad svega, dečaci tvog uzrasta. Ali, potpuno sam nemoćan spram onoga čemu su te naučile i čemu te uče stvari. Njihov jezik je neartikulisan i apsolutno rigidan, kao i duh tvog učenja i oni neverbalni stavovi koje si formirao kroz takvo učenje. U tom pogledu, mi smo stranci, koje ništa ne može približiti.

Paragrafo sesto: impotenza contro il linguaggio delle cose, 17. april 1975.

MI SMO JEDNO DRUGOM STRANCI,
KAŽU ŠOLJICE ZA ČAJ

Nikada mi neće biti teško da ponovim: time što ti se obraćam, možda ću pronaći snagu da zaboravim, ili poželeti da zaboravim, ono čemu su me podučile reči. Ali, nikada neću zaboraviti ono čemu su me podučile stvari. Prema tome, u sferi jezika stvari, nas dvojicu deli pravi jaz: jedan od najvećih generacijskih prekida ikada zabeleženih u istoriji. Ono čemu su stvari, na svom jeziku, podučile mene, potpuno je drugačije od onoga čemu su stvari, na svom jeziku, podučile tebe. Ali, sam jezik stvari se nije promenio, dragi Đenarijelo; promenile su se same stvari. I to radikalno.

Reći ćeš: stvari se stalno menjaju. „O munno cagna.“¹⁰ To je istina. Svet je u večnoj, neiscrpojnoj promeni. Ali, otprilike svakih hiljadu godina, nastupi kraj sveta. Promena je onda, u stvari, totalna. I kraj sveta je ono što se sada događa, između mene, koji imam pedeset godina, i tebe, koji imaš petnaest. Moja figura učitelja tako dospeva u permanentnu krizu. Ne možeš da podučavaš, ako u isto vreme i ne učiš. A sada, ja ne mogu da ti prenesem „stvari“ koje su me obrazovale, kao što ni ti ne možeš da preneseš meni „stvari“ koje su obrazovale tebe (to jest, svoje iskustvo). Ne možemo da podučimo jedan drugog, iz prostog razloga što se stvari nisu promenile samo u nekom svom kvalitetu već u celini.

Pogledajmo jedan fenomen koji deluje beznačajno. „Predmeti“ iz tridesetih i četrdesetih godina od skora su opet počeli da ulaze u modu: a ja sada snimam film koji se dešava baš 1944 (*Sàlo*). Prema tome, primoran sam da svakog dana – s tim neumoljivim i popisivačkim okom koji zahteva snimanje filmova – gledam „predmete“ koje snimam. Ovih dana sam snimao scenu u kojoj mlade buržoaske dame piju čaj. I tako sam, između ostalog, posmatrao šoljice za čaj.

Moj scenograf, Dante Fereti (Ferretti), uradio je mnoge sjajne stvari: za tu scenu je obezbedio vrlo skupoceni servis. Šoljice su bile žute i sjajne kao žumance, sa naglašenim belim tačkama. Dolazile su iz sveta Bauhauusa i bunkera, i kao takve bile duboko potresne. Nisam mogao da ih pogledam bez bola u srcu, praćenog teškom slabošću. A ipak su te šoljice za čas imali neki tajanstveni kvalitet, koji su delile s name-

¹⁰ Na napolitanskom, „Svet se menja“.

štajem, tepisima, ženskim kostimima i šeširima, s kućnim priborom, čak i sa tapetama: taj tajanstveni kvalitet, međutim, nije izazivao bol, niti snažnu regresiju u stara i strašna vremena (koja sanjam noću). U stvari je budio radost. Taj tajanstveni kvalitet bilo je umeće s kojim su bile napravljene. Sve do pedesetih i ranih šezdesetih godina, to je bilo tako. Stvari je još uvek pravila ili sastavljala ljudska ruka; strpljive ruke starih stolara, krojača, tapetara, majstora majolike. Stvari su imale ljudsku, dakle, ličnu sudbinu. Onda je zanatima i njihovom duhu iznenada došao kraj. Baš kada si ti počeo da živiš. Danas, u mojim očima, nema nikakvog kontinuiteta između tih šoljica i nekog nokšira.

Jaz koji deli konzumeristički svet od onog paleoindustrijskog još je veći i potpuniji od jaza koji deli paleoindustrijski svet od onog preindustrijskog. Ovaj poslednji je u stvari konačno prevaziđen – ukinut, uništen – tek sada. On je, sve do danas, snabdevao paleoindustrijsku buržoaziju ljudskim modelima i vrednostima, čak i kada ih je mistifikovao, falsifikovao i pretvarao u nešto užasno (kao što se to dogodilo sa fašizmom i klerofašističkom vlašću uopšte). Mistifikovani, falsifikovani, pretvoreni u užas, na nivou vlasti, ti modeli i vrednosti su ostali na snazi na nivou sveta potčinjenog toj vlasti – koji je u praksi ostao pretežno seljački i zanatski.

Od kada si se rodio, ti ljudski modeli i te drevne vrednosti prestali su da budu od koristi onima na vlasti. Zašto? Zato što se oblik proizvodnje stvari promenio *kvalitativno*.

Istina s kojom se moramo suočiti glasi: novi oblik proizvodnje stvari – to jest promena samih stvari – tebi pruža temeljno i duboko obrazovanje, koje ja ne mogu da razumem (delom i zato što to ne želim). A to za sobom povlači otuđenje između nas dvojice, koje nije samo ono koje je vekovima i milenijumima razdvajalo očeve i sinove.

Siamo due estranei: lo dicono le tazze da tè, 24. april 1975.

KAKO SE PROMENIO JEZIK STVARI

Pre nego što napustimo temu „jezika stvari“ (za koju sam siguran da te je ostavila donekle frustriranim i revoltiranim, i možda pomalo „iznerviranim“), želim da ti navedem niz primera, na osnovu kojih ćeš lakše shvatiti ono što sam hteo da kažem u svom misterioznom uvodu.

U tvojim godinama (a i mnogo kasnije), šetao bih obodima nekog grada (Bolonje, Rima, Napulja), a ono što bi mi ti gradski rubovi „na svom latinskom“ govorili, bilo je sledeće: ovde žive siromašni i život koji se ovde odvija je siromašan. Ali, siromašni su u isto vreme i radnici. A radnici su drugačiji od vas malograđana. Prema tome, oni žele drugačiju budućnost. Ali, ta budućnost sporo dolazi. Zato je budućnost onih koje žive u ovim predgrađima, koje vi samo posmatrate, beskrajno ista kao i sadašnjost. Sadašnjost koja se neprekidno ponavlja. Sudbina sinova je da ponavljaju i reinkarniraju svoje očeve. Revolucija je troma i lenja, kao i sunce koji sija iznad olinjalih travnjaka, stračara, trošnih stambenih zgrada. Ništa od toga ne napada prošlost, niti razbija u paramparčad njene vrednosti i modele. Urbanizam je seljački. Svet radnika je fizički seljački; a njegova novija antropološka tradicija ne pravi prestupe. Pejzaž može da sadrži tu novu životnu formu (sirotinjska naselja, stračare, stambene blokove), zato što je njen duh isti kao i duh sela, seljačkih udžerica. Naravno, taj isti „duh“ ima i radnička revolucija.

Ako danas prođeš obodima nekog grada, oni će ti „na svom latinskom“ reći: „Ovde više nema narodnog duha.“ Seljaci i radnici su „negde drugde“, iako materijalno i dalje žive tamo. Sirotinjska naselja su – hvala nebesima – skoro nestala. Ali, stambeni blokovi su se neizmerno uvećali. Više se ne može govoriti o amalgamu između njih i starog seljačkog sveta. Smeće je neko čudovišno strano telo. Potoci i kanali su zastrašujući. Pravo siromašnih na bolje životne uslove stiže zajedno sa onim što ih sada degradira. Budućnost je neminovna i apokaliptična. Sinovima je oduzeta sličnost sa očevima i oni su sada projektovani u budućnost koja, iako zadržava današnje probleme i bedu, može biti samo kvalitativno drugačija. Niko više ne priča o revoluciji, a najmanje oni koji o njoj pričaju najmahnitije (mahnitost koju su radnički sinovi, na ponižavajući način, naučili od malograđanskih sinova). Raskid s prošlošću i nedostatak odnosa (doduše, idealnog i poetskog) sa budućnošću su radikalni.

Prema tome, mene je fizička realnost gradskih rubova dovela do izvesnosti, do duboke, pouzdane i neprolazne ljubavi. Tebe je, opet, dovela do nesigurnosti, do nedostatka ljubavi, preko lažne, okrutne i neumoljive izvesnosti („kristalizovane“, konvencionalizovane i slepo agresivne svesti o tvojim „pravima“). Govorio sam o „jeziku fizičke real-

nosti gradskih rubova“, ali isto tako sam mogao da govorim i o gradskim jezgrima i selu.

Gradska jezgra su tvog učitelja celog života uveravala u nepromenljivost humanističke tradicije i, samim tim, kvaliteta života, u osnovi konzervativnog, bilo da je reč o buržoaziji ili radničkoj klasi (i koji su radničke revolucije pokušavale da „regenerišu“, ali ne i da promene). Tebi, međutim, istorijski centri gradova govore o posebnom problemu, koji se tiče njihovog fizičkog očuvanja, njihovog materijalnog opstanka; neusklađenost njihove strukture sa kvalitetom života konzumerističkih masa buržoazije i radnika stvorila je haos u kojem ni reč „konzervacija“, ni reč „revolucija“ više nemaju nikakvog smisla.

Kada je reč o selu, razlika između onoga čemu ono podučava mene i onoga čemu podučava tebe, još je veća. Za mene je to izvesnost određenog kontinuiteta sa počecima ljudskog sveta, koji pridaje skoro obredni karakter i najmanjem gestu, svakoj reči. Pored toga, u mojim očima ono je prizor savršenog sveta. Tebi, međutim, selo svedoči o sablasnoj i skoro zastrašujućoj borbi za opstanak. Njegova funkcija (mehanizovana, industrijalizovana) ostaje ti strana, osim ako ne želiš da na njemu radiš profesionalno. Što se tiče ostalih, to je egzotično mesto za strašne vikende i ništa manje strašne vikendice, koje se smenjuju sa strašnim gradskim stanovima (strašnim za mene, naravno).

Shvatićeš, polako, polako, tokom ovih predavanja, dragi Đenarijelo, da uprkos pojavnosti ovi moji govori nikako nisu slavopojke prošlosti (koju u svakom slučaju nisam mnogo voleo dok je bila sadašnjost). Oni su drugačiji od svega što bi neki čovek mojih godina danas mogao da kaže; to je izlaganje u kojem „konzervacija“ i „revolucija“ više ne znače ništa (kao što vidiš, i ja sam moderan).

Ipak, jasno mi je da je čak i ova stranica sa „primerima“ ostala nejasna i previše uopštena. Zato ću sledeći put govoriti o jednom konkretnom primeru: pričaću ti o gradu Bolonji.

Come è mutato il linguaggio delle cose, 1. maj 1975.

BOLONJA, KONZUMERISTIČKI I KOMUNISTIČKI GRAD

Zašto za primer neverbalnog „diskursa“ – koji je, kao takav, uverljiviji od svega verbalnog – uzimam Bolonju? Prosto zato što Bolonja nije

„tipičan“ italijanski grad. Ona je jedinstven slučaj. Ali, ona u isto vreme predstavlja vrlo razvijeni uzorak mogućeg i vrlo verovatnog italijanskog grada budućnosti. Njena anomalija je posledica činjenice da se „razvila“ u poslednjih nekoliko godina, u skladu sa onim što danas važi za svete norme konzumerističkog progressa – pri čemu je u isto vreme komunistički grad. Prema tome, komunistička administracija je morala da se nosi sa problemima koje nameće kapitalistički razvoj grada... Ti živiš u Napulju i to ti je, prirodno, skoro neshvatljivo. U Napulju se siromašni i haotični razvoj konzumerizma nalazi u rukama administratora koji ga zdušno podržavaju. I to važi za skoro sve druge italijanske gradove. (Zato su, za tebe, regionalni i provincijski administratori prosto oni stari, korumpirani vicekraljevi. „Kralj“ je negde druge i negde drugde on radikalno menja forme i modalitete. Vicekraljevi to slute, ali njihova troma svest ne zna ništa o tome. Ali, oni se u toj tranziciji ponašaju savršeno, iako su po shvatanjima i mentalitetu zaostali, a opet i tako napredni, u ciničnom prihvatanju novog kursa vlasti, to jest, novih oblika proizvodnje...)

Ali, vratimo se na našu sumarnu priču o Bolonji. Ona ti govori sledeće: „Dragi Đenarijelo, tu sam da mi se diviš. Ja sam najraskošniji grad na severu, koji je razvoj učinio još raskošnijim – toliko raskošnim da izgledam kao neki francuski ili nemački grad. Ako emigriraš ovde, tvoja svest neće prestati da se divi toj činjenici. Pored toga, mi ovde smo komunisti i, prema tome, čisti i pošteni. To je još jedna privilegija u odnosu na svet iz kojeg dolaziš. Naravno, ako emigriraš ovamo, moći ćeš da glasaš samo za komuniste. Ta dva 'blagoslova' – bogatstvo i komunistička administracija – stvaraju demokratski optimizam koji može samo da te prvo baci u stanje ekstatične prostracije, a onda pretvori u preobraćenika, iako ne previše fanatičnog.“

Meni Bolonja govori sledeće: „Ne mogu da se poredim sa Bolonjom koju si napustio pre trideset godina. Znam da mi se diviš i da me i dalje smatraš najboljim gradom u Italiji, koji zaostaje samo za Venecijom, kada je reč o lepoti. Ali, znam i da si zbog nečeg razočaran i da u tebi budim podeljena osećanja. To nije žal za gradom od pre trideset godina, kojeg više nema, iako je njegova forma ostala netaknuta: ono čime si razočaran i što te ispunjava podeljenim osećanjima jeste saznanje o tome kakva sam sada. Tvoj karakter i tvoja kultura su ono preko čega ti se u stvari obraćam. Moja objektivna realnost ne bi imala šta da ti kaže. Prva

i jedina propozicija mog ćutanja bi glasila: 'Ja sam ti strana i nerazumljiva.' Ako i dalje mogu da ti se obraćam kroz tvoj karakter i tvoju kulturu, onda je to samo zahvaljujući konzervativnoj ulozi koju je Komunistička partija ovde imala. U iskušenju si da se preseliš ovde, da tu radiš, da možda živiš u nekoj kući u ulici Camboni (via Zamboni), gde si rođen, ili u ulici Nosadela (via Nosadella), u kojoj si proveo mladost i napisao svoje prve stihove. Ali, isti fenomen – činjenica da sam izdvojena teritorija, ostrvo – koji teži da te zadrži ovde, odbacujete te nazad, skoro u strahu, u mesta koja ne uživaju u mojoj sreći. Naravno, traumatizuju te nepoznati duh gradskog centra i industrijska zona, koja obuhvata skoro celu okolinu, oboje uhvaćeni u ciklus koji vodi ka budućnosti suštinski drugačijoj od svake prošlosti koja ti je znana. Uznemiravaju te metež subotnjih večeri, koji podseća na Latinsku četvrt, sa trijumfom modela ljubavnog para, i prisustvo huliganizma. Osećaš se nelagodno, u toj razmetljivoj demokratskoj igri (kako ju je nazvao tvoj prijatelj Skalia),¹¹ s njenim sastancima, participacijom, samoupravljanjem. Ali, znam da je ono što te najviše zabrinjava i dovodi skoro do očaja činjenica da pred regionalnu komunističku upravu postavljam probleme razvoja transnacionalnog konzumerizma. Ta uprava se bavi tim problemima i tako ih prihvata. A time što ih prihvata – u praksi, koja je uvek prećutna teorija – ona prihvata i univerzum koji ih diktira: univerzum druge i konačne buržoaske revolucije. Ono što italijanski grad postaje – bez obzira da li je to nešto dobro ili loše – ovde se prihvata, usvaja, kodifikuje. Kao što sam u isto vreme razvijeni i komunistički grad, ja nisam samo grad u kojem nema alternative već i grad u kojem nema *drugosti*. Drugim rečima, ja sam preteča one moguće Italije istorijskog kompromisa, u kojoj će, u najboljem slučaju, to jest, u slučaju realne komunističke administrativne moći, cela populacija biti malograđanska, zato što će buržoazija antropološki eliminisati radnike.“

Ali, još ćemo pričati o tome, Đenarijelo, kada dođemo do tvojih vršnjaka, kod kojih se zajedno sa psihološkom „građanizacijom“, srećemo sa fenomenom regresije na onu vrstu varvarstva koja se oduvek

¹¹ Gianni Scalia, pisac i književni teoretičar, Pazolinijev prijatelj iz Bolonje. Između ostalog, priredio i zbornik tekstova *Pasolini e Bologna* (Davide Ferrari, Gianni Scalia, Edizioni Pendragon, Bologna, 1998).

izjednačavala s narodnom kulturom, i samim tim, sa fenomenom koji označava istorijski nezabeleženo odstupanje od norme.

Bologna, città consumista e comunista, 8. maj 1975.

MOMCI SU DVOSTRUKO VEĆI KONFORMISTI

Otvorimo danas drugo poglavlje naše rasprave. Posle pedagoškog jezika stvari, koji je imao tako veliki i trajan uticaj na tvoj razvoj, pređimo na pedagoški jezik tvojih vršnjaka, koji su, u ovom periodu tvog života (u petnaestoj godini), tvoji najvažniji vaspitači. U tvojim očima oni nadmašuju i roditelje i školu. Očeve i učitelje svode na nemoćne, zadihane senke. Za tako nešto nije im potreban veliki napor. U stvari, to rade nesvesno. Da bi uništili vrednost svakog drugog izvora obrazovanja dovoljno je da prosto budu takvi kakvi jesu.

U rukama imaju ono najjače oružje: zastrašivanje i ucenu. To je nešto staro koliko i svet. Konformizam odraslih kod dečaka je već zreo, žestok, potpun. Na svoj prefinjen način, oni znaju kako da svoje vršnjake nateraju da pate; i to rade mnogo bolje nego odrasli, zato što je njihova spremnost da nanesu patnju slobodna; to je nasilje u čistom obliku. Oni tu želju otkrivaju kao svoje pravo. U nju ulažu svu svoju netaknutu vitalnost i, naravno, svu svoju nevinost. Njihov pedagoški pritisak ne tebe ne zna ni za ubeđivanje, ni za razumevanje, kao ni za bilo koji oblik sažaljenja ili humanosti. Tek kada tvoji drugari postanu prijatelji, oni možda otkrivaju ubeđivanje, razumevanje, sažaljenje, humanost; ali, tvojih prijatelja je najviše pet ili šest. Ostali su vukovi: oni te koriste kao zamorče na kojem isprobavaju svoje nasilje, ali na kojem proveravaju i kvalitet svog konformizma.

Konformizam tvojih vršnjaka potiče direktno iz sveta odraslih. Obrazac je isti. Ali, za razliku od odraslih, oni uvek dodaju nešto novo. Drugim rečima, oni egzistencijalno proživljavaju suštinski nove vrednosti, u poređenju sa vrednostima koje su živeli i kodifikovali odrasli. U tome leži njihova snaga. To novo – njihov način postojanja i ponašanja (kao nešto što se u potpunosti „živi“) – jeste ono što frustrira pedagoški konformizam odraslih i nameće ih kao prave uzajamne učitelje. Njihov „novitet“ ostaje prećutan, oni ga čak i ne promišljaju, već samo žive; time što idu *dalje* od sveta odraslih, oni ga u potpunosti prihvataju čak

i kada mu se suprotstavljaju (kao u represivnim ili otvoreno fašističkim društvima). Takav „novitet“ – zbog kojeg strahuješ da ga ne živiš savršeno, za razliku od tvojih drugara – jeste ono što te u isti mah slama i formira jezgro tvoje spremnosti za učenje. Tome te ne mogu podučiti odrasli (uključujući i mene) i zato, iako slušaš odrasle i s mnogo dobre volje usvajaš mudrost očeva, u srcu zapravo nosiš samo jednu, uznemiravajuću želju: da sa svojim vršnjacima deliš taj novitet, koji si naučio od njih, opsesivno, svakog dana. Ukratko, tvoji vršnjaci su čuvari i nosioci onih vrednosti koje te jedino zanimaju. Čak i ako su one samo mala, skoro neprimetna varijacija vrednosti njihovih očeva.

Postoje istorijski trenuci – kao što je ovaj kroz koji prolazimo – u kojima, međutim, dečaci veruju kako znaju šta su te nove vrednosti po kojima žive ili da znaju kako da na novi način žive već ustanovljene vrednosti. U takvim trenucima, moć zastrašivanja i ucene tvojih vršnjaka postaje još nasilnija. U okvirima usvojenog konformizma, oni, kao u doba hordi, ubrizgavaju paternalističkom društvenom poretku novu dozu konformizma: onu pobune i opozicije.

Mi nismo slučaj eksplicitno represivnog ili fašističkog društva. Živimo, makar nominalno, u periodu parlamentarne demokratije, prosperiteta i tolerancije. Onaj „višak“ koji dečaci žive nije, prema tome, neki „višak“ fašizma, višak posvećenosti autoritetu, ili nije samo to; imamo i „višak“ neposlušnosti, anarhije, posvećenosti radničkoj revoluciji. U vreme fašizma, kada sam bio mladić, moji vršnjaci su mi svakodnevno davali lekcije ne samo iz muževnosti i vulgarnosti već i iz najsirovije lojalnosti fašističkom autoritetu. Tvoji drugovi ti danas ne daju samo „represivne“ lekcije iz odanosti autoritetu, u njegovom subverzivnom aspektu (fašizam) već – iznad svega – i iz odanosti revolucionarnom duhu, komunističkom ili vanparlamentarnom.

Svakog dana dobijaš veliku lekciju iz ponašanja i razmišljanja u konzumerističkom društvu.

Kao što vidiš, nalazimo se u zmijskom leglu. Primeri su bezbrojni i uvek dvosmisleni. Nije lako pomoći, sa svim tvojim slabostima i kompleksima, u tvojoj borbi protiv ostalih, koji su jaki, kao individualni šampioni većine. Ali, naravno, pokušaću da ti pomognem, iako će način na koji ću ti ukazivati na nešto biti mnogo teži. Prirodno je da smo se dugo zadržali u poglavlju koje se bavi dečacima tvog uzrasta, koji

pokušavaju da unesu neki red u pometnju koju prave oko tebe, ali iz koje ipak izvlačiš jedinstven i vrlo jasan način življenja.

I ragazzi sono conformisti due volte, 15. maj 1975.

ŽIVI SU, ALI TREBALO BI DA SU MRTVI

Napraviću kratak spisak tipova tvojih vršnjaka, koje ću ti onda opisati, u ovom delu naše „Pedagogije“ Spisak je nepotpun, ali dopunićemo ga kad god nam se učini da za to ima razloga. Prvo ću ti opisati one dečake za koje bi se grubo moglo reći da su „poslušni“ (činjenica da ponekad preuzimaju ulogu demonstranata, pobunjenika, ekstremista, itd., nije od velikog značaja, kao što nije važno ni to što imaju duge kose, što se do sada kristalizovalo kao smešan i prilično odbojan stil jedne potpuno konformističke inicijacije). Onda ću ti opisati one momke za koje bi se grubo moglo reći da su „neposlušni“, to jest, onih nekoliko preostalih ekstremista, neprilagođenih, devijantnih; i konačno – ti su zaista retki – one „obrazovane“.

Grubi spisak tipova iz prve grupe, s kojima ćemo početi, izgleda ovako: oni „kojima je suđeno da umru“, „sportski tipovi“, „budući menadžeri“, „ortodoksni komunisti“, „ne-neurotični nervčici“, huligani, fašisti, katolički aktivisti i konačno, oni „prosečni“. Naravno, u njihovom opisanju, uvek ću imati u vidu dve italijanske varijante, još uvek temeljne: malograđanske i radničke dečake; dečake sa severa i dečake s juga.

Veoma mi je teško da opišem prvi tip iz prve grupe, naime, one „kojima je bilo suđeno da umru“. Za tebe je to normalna kategorija, koju zatičeš rođenom i već dobro integrisanom u društveni poredak, u veliki teatar života. Prema tome, oni za tebe nisu nešto „napravljeno“, to jest, postvareno, odvojeno, zamišljeno. Ali, ja u njima vidim novu kategoriju, koja se u Italiji, iznenada, pojavila u poslednjih desetak godina; zato u njoj vidim nešto napravljeno, postvareno, itd. Ipak, teško mi je da ih opišem, zato što niko pre mene to nije uradio, tako da ne mogu da se oslonim na neki prethodni jezik ili bolju terminologiju.

Ko su, dakle, oni „kojima je bilo suđeno da umru“? To su oni koji su, sve do pre deset ili dvanaest godina, u Italiji, pre svega na jugu i u klasi siromašnih, umirali u najranijoj dobi, u uzrastu u kojem se govori o „infantilnom mortalitetu“. Nauka je intervenisala i spasila ih

od fizičke smrti (ali, povodom medicine, pročitaj makar prve stranice Iličeve knjige *Oruđa za druževnost*).¹² I tako su preživeli, a u njihovim životima ima nečeg veštačkog i „protivprirodnog“. Dobro znam da izgovaram nešto užasno i čak donekle reakcionarno. Ali, ovde ti nekoliko puta najtoplije savetujem da se ne čudiš, još manje zgražavaš (kao što će sigurno biti s mnogim čitaocima ove lekcije). Reći kako ima nečeg „veštačkog“ ili „protivprirodnog“ u onima koje su kao decu od smrti spasile medicinske tehnike, bilo bi zverski ili reakcionarno samo u svetu u kojem je jedna od osnovnih vrednosti bila istinsko očuvanje vrste, koje je poprimalo konkretan oblik prevage rođenih nad smrtnim slučajevima. Ali, u univerzumu kao što je ovaj naš, u kojem je jedna tako temeljna vrednost odbačena (zato što očuvanje ljudske vrste zahteva izbegavanje prevelike prevage rođenih nad smrtnim slučajevima), moralna opravdanja iz drugog vremena nemaju više nikakvog smisla. Zato nemoj da se skandalizuješ: deca koja se danas rađaju nisu *a priori* „blagoslovena“. Presuda o blagoslovu i prokletstvu je suspendovana. A oni koji su rođeni u tom „višku“ sasvim sigurno nisu blagosloveni.

Ko su oni rođeni u tom „višku“? To se ne može jasno reći. Jedno je izvesno: dete odmah oseća – svega nekoliko dana po rođenju – da li je njegov dolazak zaista poželjan ili ne. Ako oseti da nije bilo zaista željeno ili, još gore, da je neželjeno, razboljeva se. Neuroze koje izazivaju najstrašnije i neizlečive „regresije“ izvire iz tog prvog osećanja deteta da njegov dolazak na svet nije bio dočekan s ljubavlju. Objektivno govoreći, danas nijedno dete ne dolazi na svet sa ljubavlju onog ranijeg doba, kada je po definiciji bilo „blagosloveno“. Svako zna – čak i ako toga nije svestan – da prekomerni rast populacije vodi u uništenje čovečanstva. I ako svi ti „sinovi“ osećaju nedostatak blagoslova na rođenju – što ih čini tužnim i nesrećnim tokom celog detinjstva i mladosti – ako su to oni koji su se „izvukli“ od nevine smrti detinjstva, onda oni još nasilnije osećaju svoju krivicu zbog toga što su došli na svet, da bi ih neko hranio i starao se o njima.

Od pre nekoliko godina prisutna je iluzija – jedna od mnogih glupih iluzija našeg doba – da se ljudska „rasa“ poboljšala upravo zahvaljujući

¹² Ivan Illich, *Tools for Conviviality*, Berkeley, Heyday, 1973. Prevedeni odlomak: „Oruđa za druževnost“, *Evropski glasnik*, Zagreb, 2004, str. 395–601. Preveo Marko Gregorić.

medicinskoj nauci i boljoj ishrani, da su deca jača, viša, itd. Iluzija kratkog daha. Nova generacija je neizmerno slabija, ružnija, tužnija, mlitavija, bolešljivija od svih prethodnih poznatih generacija. Uzroci su brojni (pokušaću da ih analiziram tokom naših lekcija): jedan od njih je i prisustvo, među mladima, onih koji su živi, ali koji bi trebalo da su umrli, a takvih je mnogo. U nekim slučajevima (na jugu i u klasi siromašnih) njihov procenat je veoma visok. Svi oni su ili depresivni ili agresivni, ali uvek na način koji je ili bolan ili neprijatan. Ništa ne može da odagna senku koju neki nepoznati poremećaj baca na njihove živote.

Vivono, ma dovrebbero essere morti, 22. maj 1975.

TAKO SMO LEPI, BUDIMO ONDA PRLJAVI

Ako je moja hipoteza tačna, naime, da u klasifikaciji tvojih vršnjaka u grupu „poslušnih“, pre i iznad svega, spadaju „oni kojima bilo suđeno da umru“ – to jest oni koje je medicinska nauka spasila od „infantilnog mortaliteta“ i koji se zato mogu smatrati „preživelim“ – koja je onda njihova pedagoška funkcija, u tvom slučaju? Čemu te oni uče, samim svojim prisustvom i ponašanjem?

Njihova prva karakteristika – rekao sam ti – jeste nesvesno osećanje da njihov dolazak na svet nije bio željen: da su „teret“, „višak“. To može samo da neizmerno poveća njihovu želju za normalnošću, njihovu potpunu i bezrezervnu privrženost hordi, njihovu potrebu ne samo da ne izgledaju drugačije već i da budu neprepoznatljivi.

Zato te oni pre svega uče agresivnom konformizmu: nečemu čemu te – kao što ćemo videti – uče skoro sve kategorije tvojih „poslušnih“ vršnjaka. To ćemo detaljnije analizirati u nastavku naše rasprave. Sada bih hteo da se zadržim na tri glavne tačke njihove pragmatične poduke (koja se zato tako lako usvaja).

Oni te uče: prvo, odricanju; apsolutnom, rutinskom, svakodnevnom odricanju, na osnovu njihovog nedostatka vitalnosti, koji je kod njih prava fizička činjenica, ali što kod drugih, kao što si ti, može biti iskušanje. Oni su morali da umru; ili, drugačije: u nekim drugim društvenim okolnostima, oni bi sigurno umrli. Oni instiktivno smanjuju na minimum napor življenja, što u društvenom smislu znači odricanje. Tačno je ono što kaže jedna moj prijatelj uz Kie (Chia) – klinac koji pamti izreke

starijih – „svet pripada pametnjakovićima, a idioti uživaju u njemu“. To je jedna od najvećih istina koju su moje uši ikada čule. Ali, kao stari buržoaski racionalista i idealista – to jest, kao jedan od tih „pametnjakovića“ – ja i dalje, iz sve snage, prezirem duh odricanja. To je, najzad, samo želja za uklapanjem i kvalunkvizmom. Nemoj se plašiti da ispadneš smešan: ne odriči se ničega. Neka idioti uživaju u svetu i neka im svi ostali, među njima i ja, celog života, beznadežno, zavide na sreći.

Drugo čemu te „oni kojima je bilo suđeno da umru“ uče jeste određena sklonost ka večitoj ojađenosti. Svi mladi ljudi – tvoji vršnjaci – danas pate od neoprostivog greha što su nesrećni. Onih „idiota“ izgleda više nema, osim možda u Napulju i Kiji. Sada su svi „pametni“ – i svi imaju ta pametna, nesrećna lica. Biti „pametna“ je prva zapovest konzumerističke vlasti (u čijem si mentalnom univerzumu i obliku ponašanja rođen, siroti Đenarijelo); „pametna“ za sreću (za potrošački hedonizam). Posledica je potpuno lažna sreća; u međuvremenu, neposredno nezadovoljstvo širi se na sve strane.

Znaj, međutim, Đenarijelo, da uprkos uzvišenoj izreci iz Kije, i pametnjakovići znaju za sreću. Izreka zapravo kaže, „svet pripada pametnima“, što jasno aludira na posedovanje, na moć. Ali, treba dodati da pored posedovanja sveta od strane gazdi, postoji i posedovanje sveta od strane intelektualaca; i to je pravo posedovanje – kao i ono u kojem uživaju idioti. To je samo pitanje drugog kulturnog nivoa. Kulturno posedovanje sveta jeste ono koje donosi sreću.

Ne dozvoli sebi da te zavedu zagovornici nesreće, idiotske mrzovolje, glupe ozbiljnosti. Budi veseo.

Treća stvar kojoj te uče „oni kojima je bilo suđeno da umru“ jeste retorika ružnoće. Dozvoli da to objasnim. Poslednjih nekoliko godina, mladi, klinci, trude se iz petnih žila da budu ružni. Doteruju se na najstrašnji način. Ako nisu potpuno maskirani ili nagrđeni, nisu srećni. Stide se kovrdžave kose, rumenih ili smeđih obraza; stide se sjaja u očima, koji izvire upravo iz nevinosti njihove mladosti; stide se lepote svojih tela. U celom tom ludilu trijumfuju upravo oni ružni, koji diktiraju modu i ponašanje. „Oni kojima je bilo suđeno da umru“ zaista nemaju neku blistavu mladost; zato te uče da ne blistaš. A ti, međutim, blistaš, Đenarijelo.

Ovde sam se pomalo okomio na „one kojima je bilo suđeno da umru“, što može delovati kukavički i rasistički, kao da želim da stvorim kategoriju osoba koju treba osuditi. Ne. I među njima ima zadivljujućih osoba, kao što si i ti, i koje su isto tako rođene za život. Ako sam se posebnom žestinom okomio na učenje koje ti prenose, onda je to zato što sam tu kategoriju uzeo za simbol proseka – onog proseka koji ti govori te iste stvari, samo bez elementa očajanja, koji one prve koriguje, opravdava i čini ljudskim.

Siamo belli, dunque deturpiamoci, 29. maj 1975.

MADONE VIŠE NE LIJU SUZE

Uvek se s dubokim i skoro dirljivim uživanjem setim onih jutara u školi, kada bi, umesto da nam održe čas, naši učitelji dopustili sebi da se malo prepuste lenjosti i osećanju oslobode, i pričali nam o drugim stvarima. Bila su to, makar u mom sećanju, majska i junska jutra, kada se školska godina bližila kraju. Tu je bilo i to nepromenljivo sunce, ogromno i blago; sunce iz letnjih poema Sandra Pene (Sandro Penna).

Eto, Đenarijelo, danas je jedno takvo jutro, kada učiteljima nije do predavanja, nego bi da pričaju o nečemu drugom.

Najzad, uskoro će izbori: šta bi moglo biti prirodnije?

Ono što treba reći je veoma teško, iako bih kao učitelj trebalo da ostanem pribran. U redu. Do pre deset godina, Madone su pred izbore lile suze; danas se pred izbore kidnapuju sudije. Pitanje glasi: koja je veza između te dve pojave? Mislim da, pre svega, postoji veza u pogledu *suprotnosti* i *nesamerljivosti*: svet u kojem su suze Madoninih statua imale neku važnost, suprotan je i nesamerljiv sa svetom u kojem takve suze više ne znače ništa. Ono što se tu umešalo, bio je zapravo kraj sveta. Milioni i milioni seljaka, ali i radnika – sa juga i severa – koji su ostali verni sebi, u epohi svakako mnogo dužoj od dve hiljade godina katolicizma, sada su uništeni. Njihov „kvalitet života“ se radikalno promenio. S jedne strane, došlo je do njihove masovne emigracije u buržoaske zemlje, dok ih je s druge strane okupirala buržoaska civilizacija. Njihova priroda je ukinuta voljom robnih fabrikantata. Ali, o tome sam već pričao i to ću sigurno često ponavljati. Spona koja makar na mehaničkom planu povezuje Madonine suze i otmice sudija mora se istražiti.

Veza je organizaciona i pragmatična. I kao takva, zagonetna. Kako su u stvari Madonine suze bile planirane i izvedene? Da li to znači da je neki parohijski sveštenik išao u Rim, po odobrenje viših vlasti iz Vatikana, dobijao neophodni *viatico*,¹³ itd.? Ili je podstrekač bio neko od velikih demohrišćanskih autoriteta (neki tadašnji Fanfani, Andreotti ili Šelba),¹⁴ koji se spuštao s visina u određeno selo, kontaktirao parohijskog sveštenika, davao mu odgovarajuća uputstva, itd.? Ili je sveštenik sve radio na svoju ruku, na osnovu tumačenja prećutne želje onih na vlasti, kojima je potreban reizbor, ako je moguće sa apsolutnom većinom? Činjenica je da je prevara uvek savršeno uspevala i da niko nikada nije bio razotkriven.

U tom pogledu, otmice sudija i Madonine suze se savršeno uklapaju: to je u stvari jedno te isto.

Naravno, mehanizam prve organizacije (Madonine suze) – iako na Siciliji, na primer, to nije moglo proći bez umešanosti Mafije – bio je mnogo prostiji nego mehanizam druge organizacije (otmice sudija): ovaj drugi zahteva neizmerno prefinjeniji kriminalni aparat, pre i iznad svega uz intervenciju CIA (i sve do skora, uz pomoć SID; a danas?). Pored toga, dok je nekada bilo dovoljno u duše naivnih usaditi strah od Božijeg suda (suze Device Marije bile su antikomunističke), sada u dušama treba izazvati dve tenzije: antikomunističku i antifašističku. Izgleda da se pred ove izbore nalazimo u fazi antifašističke tenzije. Ali, ali, ali...Dok se u slučaju napada u Breši i Bolonji¹⁵ može jasno govoriti o „montiranoj“ antifašističkoj kampanji, u organizaciji vladajućih de-

¹³ *Lat.*, *viaticum*: poslednja pričest, ali i, doslovno, „zalihe“, „hrana za put“, neophodna sredstva.

¹⁴ Istaknuti demohrišćanski političari, iz Pazolinijevih dana: Amintore Fanfani (1908–1999), Giulio Andreotti (1919–2013), Mario Scelba (1901–1991).

¹⁵ Bombaški napad u Breši, za vreme antifašističkog mitinga na Piazza della Loggia, 27. V 1974 (8 mrtvih i preko 100 ranjenih). Bolonja: bomba postavljena u putničkom vozu „*Italicus*“, na liniji Rim-Minhen, 4. avgusta 1974, koja je eksplodirala kod mesta San Benedetto Val di Sambro, blizu Bolonje. Poginulo je 12 ljudi, a 48 je bilo ranjeno. U vozu je bio i tadašnji premijer Aldo Moro (ubijen 1978), ali on je napustio voz 3. avgusta i vratio se u Rim, navodno, zbog nekih hitnih poslova. Iako je sve ukazivalo na napade u organizaciji italijanskih fašista, od kojih su neki bili i uhapšeni, a zatim pušteni na slobodu, „zbog nedostatka dokaza“ (Marco Tuti), konkretna odgovornost za te terorističke napade nikada nije bila utvrđena.

mohrišćana (koji danas više nisu tako veliki katolici), u slučaju napada NAP¹⁶ sigurno se ne može govoriti o fašistima (tačnije, ne postoji želja da se o njima „govori“). Izgleda da se suočavamo s novim, demonskim planom: ubiti dve ptice jednim kamenom; neka u vazduhu ostane dilema da li je reč o crvenima ili crnima, tako da se istovremeno izazove i antikomunistička i antifašistička tenzija.

Naravno, mnogo toga zavisi i od figure kidnapovanog sudije. Uzgred, treba primetiti čudnu sličnost između Sosija i Di Đenara,¹⁷ makar u pogledu njihovih putanja i nekih spoljašnjih detalja. U svakom slučaju, iako Sosija ne poznajem lično, Di Đenara poznajem vrlo dobro. On je bio javni tužilac na suđenju mom filmu *La ricotta* (1963), koji je bio optužen (u fašističkom maniru) za ismevanje religije...

U mom sećanju nema nikog ko bi bio reakcionarniji od tog Di Đenara. Njegova haranga protiv mog filma bila je tako duboko konformistička i zapravo sanfedistička,¹⁸ što mogu da posvedoče brojni intelektualci i novinari koji su tome prisustvovali, da se graničila sa ginjolom i komedijom, o vulgarnosti da i ne govorim. Bilo je to remek delo klerofašističkog oratorstva, iz pedesetih godina (proces se dešavao 1963). Drugim rečima, na kulturnom nivou, bio je to isti onaj klerofašizam koji je organizovao i Madonine suze. Zato se moramo upitati: koja je politička veza između tog čoveka stare desnice, reakcionarnog i okorelog, ali opet i dvosmislenog (budući da je proces protiv mog filma očigledno bio čin progona, u koji su bili umešani Vatikan i ceo zvanični aparat demohrišćanske vlasti)

¹⁶ *Nuclei Armati Proletari* (NAP), ekstremna levičarska grupa, koja je uglavnom delovala na jugu Italije (1974–1977).

¹⁷ Tužioc i sudije, koji su učestvovali u nekim poznatim političkim procesima: Mario Sossi (1932–), koga su 18. IV 1974, u Đenovi, otele Crvene brigade (oslobođen 23. V 1974), inače glavni tužilac u proces protiv članova grupe XXII Ottobre; Giuseppe Di Gennaro, javni tužilac, nadležan za „program za rehabilitaciju zatvorenika“, koga su 6. V 1975, u Rimu (svega mesec dana pre pisanja ovog poglavlja *Rasprave*), oteli NAP i Crvene brigade (oslobođen 11. V, u zamenu za tri člana NAP). Di Đenaro je inače vodio proces protiv Pazolinija zbog njegovog filma *La ricotta* (u okviru omnibusa *RoGoPaG*, 1963), na osnovu zakona iz fašističkog perioda, zbog „javnog podrivanja zvanične državne religije“. Pazolini je bio osuđen na uslovnu zatvorsku kaznu, u trajanju od četiri meseca.

¹⁸ *Sanfedismo*, doslovno „sveta vera“: klerikalni, antirepublikanski pokret, iz 1799. Pojam se kasnije koristio za sve reakcionarne, klerikalističke tendencije.

i onih koji su ga oteli? Zašto baš njega? Koja logika povezuje otetu osobu i otmičare? Nikada neću biti u stanju da odgovorim na ta pitanja osim na čisto idejnom planu. I to je ono što ću pokušati da uradim, tako što ću ovu digresiju nastaviti dokle god to bude potrebno.¹⁹

Le madonne oggi non piangono più, 5. jun 1975.

„Gennariello“, originalno obaljeno u nastavcima, u časopisu *Il Mondo*, u rubrici „La pedagogia“, od marta do juna 1975. *Lettere Luterane*, Torino, Einaudi, 1976.

Pjer Paolo Pazolini
POVRATAK SVITACA
Scritti politici 1968–1975

Kompletna knjiga se može preuzeti sa stranice Porodične biblioteke.

Štampano izdanje, za sada, ne postoji. Pored jedinstvenog fajla, svi tekstovi su priređeni i kao serija bukleta (prema poglavljima zbirke):

1. Salò
2. Dragi Đenarijelo
3. Olovne godine
4. Komunizam
5. Razgovor o Pazoliniju i drugi prateći tekstovi (*Prolog, Predgovor*, odlomci i komentari iz Petog poglavlja, itd.)

¹⁹ *Rasprava* se ovde završava, ali Pazolini je ovu „digresiju“ nastavio u nizu članaka koje je pisao tokom cele 1975, sve do ubistva, u novembru iste godine.